

Centrum pro ekonomiku a politiku

**Patnáct let
od
17. listopadu 1989**

Sborník textů

*Marek Benda, Václav Klaus ml., Miroslav Singer
Bohumil Pečinka, Jan Vidím, Stanislav Balík
Miloslav Bednář, Oskar Krejčí, Karel Steigerwald
Marek Loužek, Václav Klaus*

Marek Loužek (ed.)

č. 38/2005

cep
CENTRUM
PRO EKONOMIKU A POLITIKU

Obsah

Předmluva	7
A. Texty ze semináře „Patnáct let od 17. listopadu 1989“ (16. 11. 2004)	
<i>Marek Benda</i> : Listopad 1989 a porážka komunismu	11
<i>Václav Klaus ml.</i> : Totalita nepřichází náhle	17
<i>Miroslav Singer</i> : Patnáct let od listopadu z pohledu ekonoma	21
<i>Bohumil Pečinka</i> : Listopad 1989 byl kontrarevoluce	29
<i>Jan Vidím</i> : Role studentů v 17. listopadu 1989	35
B. Doplnkové texty	
<i>Stanislav Balík</i> : Komunistický režim v Československu a přechod k demokracii	41
<i>Miloslav Bednář</i> : Smysl sametové revoluce po patnácti letech	53
<i>Oskar Krejčí</i> : Politická tvorba dějin	63
<i>Karel Steigerwald</i> : Sudme zločiny komunismu	71
<i>Marek Loužek</i> : Předlistopadový režim realistickými očima	73
C. Přílohy	
<i>Václav Klaus</i> : Překonejme minulost přítomností (28. 10. 2004)	85
<i>Václav Klaus</i> : Patnácté výročí vzniku Konfederace politických vězňů (16. 11. 2004)	89
<i>Václav Klaus</i> : Jubilejní patnácté výročí - usilujme o pozitivní dnešek (17. 11. 2004)	91

Vydává CEP – Centrum pro ekonomiku a politiku
Politických vězňů 10, 110 00 Praha 1
www.cepin.cz
tel. a fax: 222 192 406
e-mail: e-mail: cep@cepin.cz
Editor: PhDr. Ing. Marek Loužek, Ph.D.
Sazba: Vladimír Vyskočil - KORŠACH
Tisk: PB tisk Příbram
Vydání první

ISBN 80-86547-39-6

Ekonomika, právo, politika č. 38/2005
ISSN 1213-3299

Mediální partner **ihned.cz**

Předmluva

Patnáct let od pádu komunismu v Československu bylo příležitostí připomenout si jednu z nejvýznamnějších událostí moderních dějin, která uvolnila stavidla svobody a demokracie v naší zemi. Centrum pro ekonomiku a politiku reflektuje toto výročí nejen loňským seminářem k 17. listopadu, ale i novým sborníkem č. 38/2005, který čtenář dostává do rukou.

Těžiště sborníku v části A tvoří vystoupení na semináři z 16. listopadu 2004, který nabídl svědectví přímých účastníků studentské demonstrace. Poslanec Parlamentu **Marek Benda** zdůraznil roli disentu pro pád komunistického režimu. Ředitel Prvního obnoveného reálného gymnázia **Václav Klaus ml.** varoval, že potenciální nástup totalitního režimu nepřichází náhle, nýbrž jde o pozvolný proces omezování svobod. Ekonom **Miroslav Singer** zmapoval patnáct let od listopadu 1989 z pohledu národohospodáře. Novinář **Bohumil Pečinka** vyložil listopad 1989 jako kontrarevoluci – návrat ke starým poměrům. Poslanec Parlamentu ČR **Jan Vidím** vyvracel některé mýty o 17. listopadu.

V části B uveřejňujeme doplňkové texty s cílem nabídnout širší spektrum názorů na 17. listopad. Politolog **Stanislav Balík** z brněnského Centra pro studium demokracie a kultury argumentuje, že Československo 80. let 20. století nebyl totalitární, nýbrž autoritářský režim. **Miloslav Bednář** z Filozofického ústavu Akademie věd ČR vyzdvihuje kontinuitu demokratického režimu po roce 1989 s první československou republikou. Politolog a bývalý poradce premiéra Adamce **Oskar Krejčí** se pokusil „sametovou revoluci“ odidealizovat. Spisovatel a dramatik **Karel Steigerwald** vyzval, abychom soudili zločiny komunismu. **Marek Loužek** z Centra pro ekonomiku a politiku srovnává

různé typy komunismu a fašismu v čase a prostoru a upozorňuje na rizika korporativismu pro mladou českou demokracii.

Do příloh v části C jsme zařadili **tři projevy prezidenta republiky** z podzimu 2004, jež se vztahují k otázce komunismu a vyrovnání se s minulostí: projev k 28. říjnu „Překonejme minulost přítomností“, projev k patnáctému výročí vzniku Konfederace politických vězňů ze 16. listopadu 2004 a konečně projev na slavnostním zasedání obou komor Parlamentu České republiky 17. listopadu 2004.

Je naší morální povinností připomínat si slavná výročí, protože vytvářejí naši národní identitu. Listopad 1989 znovuvzkřísil hodnoty, o nichž snily generace našich předků. Nelze mlčet a relativizovat okamžik, který otevřel prostor pro uskutečnění našich snů, přání a nadějí. Na druhé straně si nelze boj s komunismem zjednodušovat lacinou rétorikou. Važme si toho, že žijeme ve svobodě a demokracii. Vůbec to není samozřejmé.

*Marek Loužek
V Praze, 14. února 2005*

A

*Texty ze semináře
„Patnáct let
od 17. listopadu 1989*

očima přímých účastníků studentské demonstrace“

(16. 11. 2004)

Listopad 1989 a porážka komunismu

Marek Benda

poslanec Parlamentu ČR

Pokládám skoro za svou povinnost zabývat se alespoň v první části svého příspěvku situací v Československu před listopadem 1989 a činností disentu, který otevřel prostor pro uskutečnění změny režimu, a vzdát tak alespoň symbolicky hold svému otci a všem dalším, kteří se již v hlubokém temnu sedmdesátých a osmdesátých let dokázali režimu postavit.

Pád režimu

Hlavním důvodem pádu komunistického režimu byl fakt, že už s ním nebyl téměř nikdo ztotožněn a většina (zvláště mladších) lidí měla pocit naprosté nesvobody a dusivé nesmyslnosti. Tichý konsensus (výsledek jednoho z nejděsivějších procesů v našich novodobých dějinách - normalizace -, jejíž průběh a možnost prosazení nebyly dodnes uspokojivě analyzovány) husákovského režimu, kdy za mlčení a rezignaci na věci veřejné bylo národu umožněno žít v relativním dostatku, se pomalu rozpadal. A to nejen pocitem části dospívající generace, že toto je špatný obchod, ale i prohlubující se nefunkčností centrálního plánování.

Není pravda (jak nám dnes bývá často předhazováno), že tu byla sice nesvoboda, ale pořádek a relativní blahobyť. Nezapomínejme, že věci se nenakupovaly, ale sháněly, že se na byty čekalo patnáct i více let, že se zavíralo za vyprávění vtipů, že o vědecké hodnosti i o cestě do ciziny rozhodoval stranický výbor a že průměrný plat byl méně než 100 dolarů.

Současně je zřejmé, že sovětskému komunismu docházel dech zejména pod tlakem dvou svobodmilovných politiků západního světa - Ronalda Reagana a Margaret Thatcherové - a že už nebyl schopen své impérium efektivně hájit.

Přesto to musela být domácí opozice, která zformovala síly

i určila směry nezbytné k pádu totalitního režimu u nás. Chci upozornit na trojí smysl oné party snů a blouznivců (a částečně i poražených komunistů z roku 1968, i když jejich význam pro činnost disentu bývá často zveličován), kteří v roce 1977 a následujících podepsali Chartu 77 a pustili se do aktivní kritiky režimu. Kterým snad v ústraní mnozí drželi palce, ale na veřejnosti se k nim raději nehlásili a mnohdy jim vysvětlovali, jak zbytečně škodí sobě a svým dětem.

Význam disentu

Prvním smyslem bylo, že se postupně vytvářelo povědomí (a to zejména v zahraničí), že zde existují síly, které usilují o změnu. Bylo nesmírně významné, že Západ začal zdejší disent po letech práce brát jako možného partnera ve snaze něco změnit ve východním bloku. Zjistil, že zprávy a dokumenty odsud mají svoji relevanci a že je již nemusí ověřovat z „nezávislých zdrojů“. Že zde existují síly, které smýšlejí podobně jako politici svobody.

Ke konci osmdesátých let bylo běžné, že představitelé západních demokracií, kteří zavítali do Prahy, se pokoušeli kromě oficiálních jednání také o setkání s opozicí. Jen historiku na dokreslení významu i hloubky dokumentů Charty: již v roce 1984 cituje v jednom ze svých projevů obhajujících zbrojení již zmínovaný Reagan z otevřeného dopisu mluvčích Charty britským mírovým hnutím větu: „Konečně oproti Vám disponujeme prožitou zkušeností, že kromě termonuklerární války existují i jiné, méně nápadné, avšak neméně účinné formy zániku civilizace: přinejmenším někteří z nás proto dávají přednost rizikům (byť velikým) pevného postoje před jistotou neblahých důsledků appeasmentu.“

Druhým neméně podstatným důsledkem činnosti disentu a ochoty jeho představitelů dát se zavírat a permanentně otravovat, ale ne umlčet, bylo vytvoření prostoru pro činnost tzv. šedé zóny. Desítky aktivit konce osmdesátých let (ať už se jedná o církevní, ekologické, intelektuální, novinářské, samizdatové, happeningové a v posledku i účast na demonstracích a zapojení studentů) by nebyly možné bez toho, že byly „kryty“ první vlnou disentu, na kterou dopadala zloba režimu i jeho represe.

Jen díky vytvořenému politickému prostoru a vědomí, že se postižených alespoň někdo zastane a že jejich činy neupadnou v zapomnění, bylo možné rozrůstání oné šedé zóny, která se ukázala rozhodující pro pád komunismu i pro budování demokratické společnosti. Ne náhodou se stala jedním ze základních textů celého disentu otcova stať „Paralelní polis“, která poukazovala na potřebu v mrtvolné strnulosti normalizace budovat kompletní paralelní společnost jako protiváhu jednotě totalitního režimu.

Třetí význam disentu spočívá ve vytvoření vnitrostátních autorit, které nás později provedli obtížným obdobím po 17. listopadu. Disent se v průběhu roku 1989 stal možnou alternativou pro přinejmenším onu aktivnější a západní „štvavé“ vysílačky poslouchající část národa. Stejně tak nezávislé studentské hnutí bylo přinejmenším personálně koordinováno s disentem.

I přes nepopíratelný přínos umělců a studentů v informační válce v polistopadových dnech, je hnací silou OF v prvním čase právě skupina osob opírajících svoji autoritu o předlistopadovou angažovanost. Zase už se skoro zapomíná, že proběhl velký boj o zvolení Václava Havla jako kandidáta na prezidenta. A že jeho konkurenty byli „osmašedesátníci“ Dubček a Císař. Dnes si asi všichni uvědomujeme, po jakých cestách se také naše země mohla vydat.

Vypořádání se s minulostí

Přeskočme do dnešních dnů a pokusme se o reflexi polistopadového vývoje. Celou dobu jsem byl velmi blízko všem klíčovým politickým procesům. Narozdíl od mnohých, kteří by se rádi ze své odpovědnosti vyvlékli, já tak činit neumím. Cítím se spoluodpovědný za vše, co se v politice této země událo, zejména v první polovině devadesátých let, kdy jsem byl součástí vládních koalic.

S naprostou jistotou tvrdím, že cíl aktérů událostí v listopadu 1989 byl velmi jasný a prostý – byla to porážka komunistického režimu a získání svobody. Nic víc a nic méně (jakkoliv se později mnozí snažili listopad 1989 naplnit jinými cíly a opakovaně vykřikují „Pro to či ono jsme klíči necinkali“). O míře naší svobody se můžeme přít (a dokonce o ní v poslední době pod dojmem některých jevů i pochybovat), ale stále jsme nekonečně svobodnější než před listopadem a veškeré negativní rysy – ať už diktát bru-

selské byrokracie nebo některé kroky vládní ČSSD – si většina v této zemi svobodně vybrala. Chtěl bych se trochu déle zdržet u tématu, které se nám při každém výročí listopadu znovu vrací a tím je vyrovnání se s minulostí, respektive stále poměrně vysoké preference komunistů.

Celý proces vypořádání se s minulostí se od počátku dělil na dvě části. První byla „pozitivní“, tedy pokus o maximální satisfakci obětí, od soudních rehabilitací přes restituce až po různé formy finančního odškodnění. Nepochybně i zde lze najít nedostatky, ale tato země udělala téměř maximum v nápravě škod spáchaných komunistickým režimem. Věřím, že tyto procesy měly nejen velmi reálné konkrétní pozitivní dopady (málo se dnes rozebírá problém restitucí, ale zcela nepochybně dokázaly nejčastěji najít staronové a o svůj majetek opravdu pečující vlastníky), ale že zejména napomáhají vnímání spravedlnosti respektující určité obecné principy a ne jen závislé na vůli či dokonce zlovůli moci.

Druhou „negativní“ částí bylo pojmenování vin a odsunutí komunismu mimo politické spektrum. Zde jsou úspěchy mnohem spornější a i přes legislativní pojmenování zločinnosti minulého režimu se de facto nepodařilo téměř nikoho pohnat k zodpovědnosti. Má to nejméně dvě vážné příčiny – jednak zde vždy existoval velký odpor ze strany justičních orgánů (a zase se zapomíná, že doživotní jmenování soudců ve FS prosadila levice o pouhé dva hlasy), který bylo nutné překonávat silným politickým tlakem. Současně se pravice k vážnému uchopení tohoto tématu odhodlala až příliš pozdě a vlády ČSSD jej pak aktivně utlumily či dokonce přímo sabotovaly.

Přes tyto neúspěchy se podařilo vytvořit takovou atmosféru, která je ve srovnání se zbytkem postkomunistické Evropy pozitivní výjimkou: 1. Nikdy zde postkomunistická levice nevládla; 2. Dosud jsme neměli prezidenta, který býval členem KSČ; 3. Vysoká angažovanost za minulého režimu je stále ještě veřejností vnímána jako problém (viz kauzy Šlouf, Příbyl a mnohé další).

Aniž bych se chtěl tvářit nějak příliš spokojeně, tak si pořád myslím, že jsme se komunismu vzdálili opravdu hodně, což bylo hlavním cílem listopadu 89.

Nemohu si k tomuto tématu odpustit jednu spíše osobní poznámku: V porážce komunismu jako ideologie jsem myslím nejen já (a to jsem nebyl vychováván v nějakých přehnaných iluzích) nedostatečně docenil jeho akceptaci v celém západním světě. Problém je, že studenou válku prohrál Sovětský svaz a ne komunismus! Že komunismus se nestal zavrženímhodnou ideologií, za kterou byl prohlášen nacismus. A že pokládám za možná nejdůležitější úkol východní Evropy na jeho nebezpečí z osobních zkušeností stále poukazovat.

Možná jsme si leccos v polistopadovém vývoji představovali snazší a jednodušší. Přesto mám stále dobrý pocit, že jsem byl u nesmírně zajímavé, ale také nesmírně důležité etapy našich dějin.

Totalita nepřichází náhle

Václav Klaus ml.

ředitel Prvního obnoveného reálného gymnázia

Již patnáct let policie za pomoci transportérů s radlicemi nerozhání pokojná shromáždění občanů. Patnáct let na Šumavě neexistuje mnohakilometrové pásmo, kde byli se psy a samopaly pořádány štvance na nevinné lidi. Již patnáct let nevolíme jednotnou kandidátku Národní fronty, ale můžeme si vybrat. Patnáct let můžeme veřejně kritizovat vládnoucí moc. Dnešní mladí lidé nevědí, co znamenají pojmy „Uliční výbor“, „kolchoz“ a podobně.

Nikoho jsem za posledních patnáct let neviděl stanovat v Mladé Boleslavi při čekání na koupi nové verze vozu Škoda. Jednotlivé noviny se od sebe již patnáct let liší. Ženou s největším vlivem v republice je možná zpěvačka Lucie Bílá, možná nějaká jiná dáma, rozhodně to však není soudružka Kabrhelová. Tímto jednoduchým úvodem chci zdůraznit, že dnešní den, přes všechny současné důvody k pesimismu, by měl být dnem radosti a oslav.

Příliš slavení však zítra neuvidíme. Technicko-hospodářští pracovníci zaměstnaní ve státním sektoru, brblaje nad další prací, vyvěsí na budovy státní vlajky. Politici položí květiny a televize uvede jeden dva dokumenty. To bude patrně veškeré společenské dění v zemi.

28. října 1933 při patnáctém výročí vzniku Československé republiky neslavili všichni. Neslavilo celé německé pohraničí (právě naopak), neslavila výrazná část tehdejšího slovenského obyvatelstva. Neslavili komunisté (ti již tehdy měli svůj 1. máj) a další. Nicméně míra identifikace s 28. říjnem velké části ostatních byla tak silná, že ji můžeme u nejstarší generace sledovat ještě dnes, po desítkách let.

25. února 1963 při patnáctém výročí definitivního uchopení moci komunisty rovněž neslavili všichni. U velké části obyvatelstva tomu bylo právě naopak. Nicméně desetitisíce našich tehdej-

ších spoluobčanů projeví jasnou a aktivní sebeidentifikaci s panujícím režimem.

Ani dnes – 17. listopadu 2004, patnáct let od vítězství svobody a demokracie – to není vítězství pro všechny. Není to vítězství pro lidi s nostalgií vzpomínající na komunistický režim. Není to vítězství ani pro ty, kteří sice komunismus verbálně odmítají, nicméně bytostně podporují řadu jeho typických aspektů. Není to vítězství ani pro lidi, které iritují některé axiomy současného režimu (třeba politické strany) stejně vášnivě jako je iritoval komunismus.

Našich spoluobčanů, pro které zítřek není upřímným důvodem k oslavě, není vůbec málo. To je normální a identické s výše nastíněnými historickými paralelami. Chybí zde však tentokrát ta druhá strana. Občany silně se identifikující se svobodou (a o té byl 17. listopad 1989 především) není, a ani zítra nebude, příliš vidět a slyšet.

Kde jsme my všichni, pro které 17. listopad znamenal výlučně pozitivní událost? Pro které znamenal svobodu, radost a vyšší kvalitu života. Pro které znamenal otevření možností, o kterých se nám předtím ani nesnilo? Kde jsme my, kteří místo v odštěpném závodě národního podniku vyděláváme u zahraničních firem? Kde jsme my, kteří místo přežívání ve výzkumném ústavu regionálního rozvoje, vedeme expandující realitní firmy?

Kde jsme my, kteří místo politicky nespolehlivých trpěných učitelů, jsme řediteli škol? Kde jsme my všichni, pro které pojem „svoboda“ zní i dnes stejně silně a emotivně jako zněl před 15ti lety cestou z Vyšehradu na Národní? Kde jsme a je nás slyšet? Nejedná se mi pochopitelně ani tak o samotné slavení 17. listopadu, i když i to, respektive jeho absence, ukazuje na podivnou míru automatismu, s nímž vnímáme naši dnešní svobodu a prosperitu.

Jsem především přesvědčen, že naším standardizovaným útekem do ryze osobních sfér (to jest slabým občanským angažováním) kontinuálně oslabujeme všechny hodnoty, pro které jsme v pátek před patnácti lety vyrazili na Albertov. Řada z těchto hodnot je dnes ve vlivných vrstvách společnosti znevážena měrou vrchovatou.

Chci proto využít závěru svého vystoupení k varování. Potenciální nástup totalitního režimu nepřichází náhle a nečeka-

ně. Není to bliknutí vypínače ve smyslu světlo, a poté tma. Totalitní režimy s jejich tajnými policiemi nejsou jakési abstraktní zlo, které bylo a už není, které vzniká z nicoty a poté zaniká beze stopy.

Nástup totalitních režimů je proces postupného omezování obecně lidských (a ekonomických) svobod, který v některých okamžicích akceleruje. Jde o jakousi spojitou křivku, po níž se každý den pohybujeme. Někdy směrem k Severní Koreji, někdy směrem opačným. Nevzdávejme souboj o směr tohoto putování.

Patnáct let od listopadu z pohledu ekonoma

Miroslav Singer

nový člen bankovní rady České národní banky

Patnáct let je víc než dostatečná doba k tomu, aby se něco změnilo v životě země i národa. Protože je obecné – spíše politické – téma změn po listopadu 1989 mimo můj odborný záběr, zkusím se zaměřit na oblast, ve které se pohybuji a o níž jsem zvyklý mluvit – ekonomiku. Pokusím se stručně zmínit hlavní přínosy a změny jak z hlediska české ekonomiky tak i z hlediska změn, jež prodělala česká ekonomická obec.

Listopad přinesl kapitalismus

Začnu osobní vzpomínkou na dobu listopadu 1989. Poté, co jsme již v pondělí 20. listopadu zahájili okupační stávkou a nechali se s několika kolegy jmenovat stávkovým výborem fakulty, za mnou přišel kolem oběda šéf naší katedry prof. Maňas a nabídl nám veškeré technické vybavení (kopírky a počítače), která měla katedra k dispozici. Protože jsem dosti mylně považoval prof. Maňase spíše za nekonfliktního odborníka, než odvážného podporovatele studentské revoluce, považoval jsem za vhodné ho varovat, že taková nabídka, kterou samozřejmě přijímám, pro něj může být dost nebezpečná, pokud se věc nepovede. Odpověděl mně větou, která mně poprvé ujasnila, co nám může příštích patnáct let přinést: „Pane kolego, když nahrazujete jeden společenský řád druhým a nastolujete kapitalismus, nemůže se to bez rizik obejít!“

To nejzákladnější, co doba přinesla české ekonomice, je tedy kapitalismus. Mnozí z nás (včetně mě) si to na počátku událostí následujících 17. listopad 1989 příliš neuvědomovali. Kapitalismus jako přínos listopadu může řadě z nás znít banálně, jde ale o řád věcí, ve kterém slavil český národ i česká ekonomika největší úspěchy od jeho nástupu ve střední Evropě řekněme na počát-

ku 19. století. Jeho návrat je tedy základní podmínkou nadějí na podobný úspěch v dnešní době a následujících dekadách.

Bez ohledu na výroky, které můžeme číst v médiích, je kapitalismus v české ekonomice usazen více než pevně. Ani osm let vlády levicí tažených koalic z tohoto hlediska nic nezměnilo, nezmění a ani – troufám si tvrdit – nemá ambici na tom něco měnit. Přínosy a náklady jednotlivých vlád a jejich politik se odehrávají v rámci kapitalistických struktur a autor navzdory pochybnostem o přínosech posledních let nevidí známky toho, že by taková situace neměla pokračovat.

Nicméně k zhodnocení ekonomické dimenze uplynulých patnáct let nestačí konstatovat, že jsme zavedli kapitalismus, mnohem důležitější je odpovědět na otázku: Jak úspěšně a hladce jsme ho zavedli? Koneckonců kapitalismus je dnes pevně zakořeněn v absolutní většině tzv. post-komunistických ekonomik – kvalita tohoto výkonu je tedy tím, co posledních patnáct let naší historie může nebo nemusí kvalitativně odlišit českou ekonomiku od jiných bývalých plánovaných ekonomik.

Problém komparací

Debaty o kvalitě přechodu v České republice se bohužel primárně odehrávají v rámci debat o kvalitě jednotlivých rozhodnutí a opatření, ke kterým během uplynulé patnáctileté historie došlo. Debatuje se tak o rozhodnutích typu: liberalizace cen, protinflační politika, nastavení výchozího tržního kurzu, privatizace, rozpad společného státu se Slovákou, regulace kapitálových trhů a její kvalita, liberalizace kapitálových toků, kurzové otřesy roku 1997, uvolnění kursu, zadlužování státu a zvýšená intenzita regulace ekonomiky po nástupu ČSSD k moci.

Samozřejmě, že tento typ debaty může být a v některých případech i je přínosný. Dnes se např. často zapomíná na to, že většina poučenější ekonomické obce na počátku 90. let očekávala mnohem dramatičtější hodnoty inflace a s nimi spojeného znehodnocení úspor obyvatel, než byly ty pozorované. Nicméně nemožnost komparace reálných alternativ takovouto debatu značně devaluje.

Proto se debata ohledně kvality zavedení kapitalistických systémů – nazývané též teorie transformace – často provádí na základě

komparace více vývoje postkomunistických zemí. Okamžitě ovšem vyvstává jiný okruh problémů, které jsou těmto komparacím dané:

S kým srovnávat? Volba skupiny zemí pro komparaci je mimořádně obtížný problém, zdaleka nejde jen o dostupnost dat, ale především o srovnatelné podmínky, pokud možno i civilizační úroveň, ale i podobnou neekonomickou historii posledních patnáct let. Z tohoto hlediska například jen několik post-komunistických zemí má alespoň podobné kulturně-civilizační základy a současně vzniklo na základě rozpadu většího státního celku (Slovinsko, možná pobaltské státy?).

Jaké údaje mají být srovnávány? Vcelku běžné porovnávání různých více či méně explicitně definovaných n-úhelníků transformačních ukazatelů podle názoru autora tohoto textu často jen skrývají nechuť k definici cíle transformace či ekonomické konvergence, nebo přímo neschopnost takto onen cíl definovat.

Mají být používány měkké údaje? Nejde zdaleka jen o proslulý index korupce či výsledky výzkumu názorů občanů na úspěch transformace jejich ekonomiky. V současné době se například objevuje více a více relativně slušně definovaných databází měkkých údajů, či údajů kvantitativně charakterizujících právní systémy a jejich vývoj (srovnej například poslední databázi vytvořenou světovou bankou na <http://rru.worldbank.org/DoingBusiness/>).

Bohužel však výzkumníkům v oblasti transformace často chybí povědomí o statistických technikách, které jsou schopny např. „odfiltrovávat“ z takových údajů vlivy náhodných, či sebe-naplňujících se vln známých třeba z indexu korupce. Při vši kritice těchto měkkých údajů je třeba říci, že jejich prvoplánová interpretace – často zcela nad rámec jejich vypovídacích schopností – je běžná, sofistikované užívání předváděné například v pracích A. Schleifera je pak více než výjimečné.

Jsou ekonomická „tvrdá“ data srovnatelná? V detailnějším pohledu se často ukazuje, že v období velkých institucionálních změn mohou být i zdánlivě „tvrdé“ a srovnatelné kvantitativní řady zatíženy systematickou chybou spjatou se zvolenými transformačními metodami.

Přes všechny naznačené problémy se však výzkum prováděný

na základě panelových dat několika transformačních ekonomik doprovazených poučenou korekcí interpretace jejich závěrů jeví nejnadějnější variantou postupu vpřed při výzkumu kvality transformačních procesů.

Diskuse o transformaci

Debata o ekonomických dimenzích „zavádění kapitalismu v Čechách“ má své s politickou situací neodmyslitelně spjaté pilíře. Jde de facto o několik paralelních diskusí:

Klaus vs. Švejnar. O (ne)úspěších transformace v Čechách – asi nejpodstatnější diskuse probíhající i na stránkách odborných periodik, zajímavá především poměrně systematickým využitím komparací oběma diskutujícími i pozorností, kterou oba diskutující věnují debatě interpretace těchto komparací. Základním tématem debaty je ekonomická úspěšnost české transformace na základě porovnání různých kumulovaných údajů o výkonnosti české ekonomiky primárně v období 90. let.

Pro autora tohoto textu je poněkud obtížnější tuto debatu komentovat: pod vedením V. Klause měl to potěšení občas pracovat již před pádem komunistického režimu, J. Švejnar byl mj. vedoucím jeho doktorské práce a spoluautorem řady jeho odborných textů. Nicméně přesto se domnívá, že argumentace J. Švejnara o menší úspěšnosti transformace trpí jeho nekritickým přijímáním časových řad reálných ukazatelů jako hlavních kritérií transformačního procesu.

Pakliže by takové údaje věrně odrážely transformační realitu, nebyl by to problém. Řada údajů však nasvědčuje, že tomu tak není a příčiny lze nalézt právě v systematickém zkreslení těchto ukazatelů vlivem použitých transformačních nástrojů. Jinými slovy: některé metody transformace (např. privatizace, či různá výchozí postavení zemí) podle názoru autora tohoto textu vedou k systematickému zkreslení údajů např. o reálných růstech HDP tak, že tyto údaje favorizují ekonomiku, ve které probíhaly reformní procesy a ve které je protiinflační politika méně přísná (např. Maďarsko) vůči ekonomice, kde nástroje centrálního plánování skutečně striktně svazovali ekonomiku až do pádu komunistického režimu a kde byla protiinflační politika přísná.

Na druhé straně, ve stejném období se zvýšil český HDP v běžných eurech (nominální HDP přečtený na eura kurzem daného roku) o 153 %. V Maďarsku takto měřený růst dosahuje 122 % a v eurozóně pouhých 50 %. Argument, že by tento rozdíl mohl být dán vyšším potenciálem české měny pro reálné zhodnocování, lze na základě oficiálních dat stěží obhájit: hlavním zdrojem rovnovážného zhodnocování koruny je přece právě růst produktivity a reálného HDP. K tomu je třeba uvést, že na prudký růst HDP měřeného v běžných cenách upozorňoval autor tohoto textu nebo třeba I. Šujan již v druhé polovině 90. většina české ekonomické obce ovšem tento jev bagatelizovala jako vyvolaný dočasným zhodnocením koruny nad její fundamentální kurs.

Mezi dalšími debatami probíhající na téma zavádění kapitalismu v ČR lze uvést například debatu o otřesech v roce 97 probíhající primárně na linii *Klaus vs. ČNB*. ČNB ne tak dávno připustila, že i její politika mohla přispět k prohloubení tehdejšího ekonomického poklesu, dále debatu o důsledcích privatizaci řekněme na linii *J. Mládek vs. V. Klaus, R. Češka, V. Dlouhý a další*, či dnes probíhající debatu o zadlužování (linie např. *V. Klaus, V. Tlustý vs. Z. Škromach, M. Grebeníček, V. Špidla a další*). Všechny tyto debaty jsou ovšem de facto odvozené z té základní, na téma úspěšnosti, či neúspěšnosti transformace – zavádění kapitalismu v Čechách.

Pokud jde o další významné jevy, které uplynulých patnáct let přineslo české ekonomice, není možné nezmínit vstup a začlenění české ekonomiky do ekonomiky EU. Je třeba jednoznačně uvést, že tento proces byl pro českou ekonomiku jasným přínosem a jeho důsledky pocítují všichni.

Česká ekonomika se plně integrovala do ekonomiky EU, patří (např. z hlediska poměru zahraničního obchodu vůči HDP) k nejotevřenějším ekonomikám na světě. To ji přináší jak obchod tak i investice a inovační impulsy nutící české podniky k permanentnímu vývoji. Jen velmi málo se zdůrazňuje ohromný výkon českého exportního sektoru, který je při pozorovaném posilování měny stále schopen udržovat své produkty na konkurenceschopné úrovni a díky tomu je i uplatňovat na vyspělých světových trzích.

Ačkoliv pozitivní přínosy dané včleněním se do ekonomiky a trhu EU ještě zdaleka nejsou vyčerpány, je třeba uvést, že nejzávažnější nové impulsy už v budoucnu nebudou mít charakter primárně rozšiřování možností pro českou ekonomiku, ale půjde spíše o impulsy regulační a normotvorné (EU legislativa a regulace, makroekonomická mezení, evropská měna či ekonomické důsledky evropské ústavy – bude-li přijata). Je tedy mnohem těžší hodnotit jejich celkové náklady a přínosy pro českou ekonomiku a předpovědět, do jaké míry pro ni budou přínosem.

Česká ekonomická obec

Dostávám se tímto k dalšímu tématu – jak se za posledních 15 let proměnila česká ekonomická obec. Autor těchto řádků před pěti lety přispěl do Bohumilem Pečinkou redigovaného sborníku k deseti letům liberálně-konzervativního myšlení v Čechách, kde uvedl, že česká ekonomická obec je ve stavu „národního obrození“ kdykoliv ochotna hájit to, co její protagonisté považují za „zájem národa“ před pravdou i vlastním vzděláním dosaženými poznatky a kritizoval ji za její politickými zájmy a sympatiemi zatížený „short-termism“.

Je až zázračné, jak se to vše během pěti let změnilo k lepšímu. Příčina je přitom jednoduchá, zvýšila se konkurence, přibýlo relativně vysoké množství dobře kvalifikovaných ekonomů se zahraničními zkušenostmi a obec se rozšířila. Jsem přesvědčen, že dnes by již skutečně žádného člena ekonomické obce nenapadlo pořádat petici adresovanou české veřejnosti kvůli návrhu upravujícímu tak subtilní záležitosti, jako jsou například pravomoci ústavních subjektů při jmenování např. bankovní rady, a to považují za velmi pozitivní skutečnost.

Nicméně stále ekonomické obci a ekonomickému vzdělávání chybí například kritické zhodnocení ekonomické dimenze posledních patnácti let vycházející jak z historie, tak i komparace jednotlivých transformujících se ekonomik zaměřené nikoliv na prvoplánové vytváření pořadí jednotlivých zemí, ale i na identifikaci hlavních zákonitostí a principů takového procesu (od kterých by se pak případně mohlo odvíjet i takové hodnocení úspěšnosti přechodu ke kapitalismu v jednotlivých zemích).

Naštěstí však ani ekonomické obci nechybí prostor pro realizaci, možnosti studovat, či dostupné informace. Za velmi pozitivní také považují, že se objevují první mladí právníci (samozřejmě po D. Trískovi), kteří jsou schopni chápat i ekonomické zákonitosti a dimenze zákonů a práva tak, jako je tomu například v Severoamerické akademii. Troufám si tvrdit, že jedna z nejzajímavějších oblastí ekonomického výzkumu leží právě na průsečíku ekonomie, práva a ekonomické statistiky či ekonometrie.

Naštěstí nechybí ani CEP, jako první instituce zaměřující se na systematické střetávání politicky aktuálních koncepcí a názorů ve stylu debat v think-tanku britského ražení. To není zdvořilost. Význam CEPu je mnohem větší, než si dnes uvědomujeme a svým stylem posunul řadu debat o politice na vyšší civilizační úroveň. Na úroveň, na jaké se takové debaty mají nacházet.

Listopad 1989 byl kontrarevoluce

Bohumil Pečinka

komentátor týdeníku Reflex

Nejčastěji se pro listopadové události používá slovo revoluce. Problém je v tom, že revoluce se od dob Velké francouzské revoluce definují jako hnutí, které chce podle nějakého předem daného abstraktního konceptu nastolit nové pořádky, a tedy přichází s novým modelem společenského uspořádání. V tomto smyslu byli skutečnými revolucionáři jakobíni nebo komunisté.

Listopadové změny byly možná první „revolucí“ v dějinách, jež se nehlásila k novému společenskému a politickému uspořádání. Naopak se odvolávaly na západní model a vlastní předkomunistické tradice. A vlastně ještě starší, protože trh, soukromé vlastnictví jsou nejstarší společenské instituce a také parlamentní demokracie tu fungovala hezkých pár desetiletí.

Listopadové události proto mají blíž k pojmu *kontrarevoluce* (upozorňuji, že v tom nejlepším slova smyslu). Nemělo by nás odrazovat, že toto slovo na několik generací zničil bývalý ideologický tajemník KSČ Vasil Bilak. Nic to nemění na tom, že po listopadu 1989 došlo ke znovunastolení starých pořádků. Ani toto slovo ale není příliš přesné. Kontrarevoluce se pojily s návratem předěšlých politických a ekonomických elit, k čemuž v tomto případě – vzhledem k času, který uběhl od nastolení komunismu – také nedošlo. Průvodní znak kontrarevolucí restituce sice proběhl ale v omezené míře.

Znovu se vrátím k pojmu revoluce a revolucionář. Hlavní politické aktéry je tak přece jen možné dílčím způsobem nazvat. Nikoli v tom, že přišli s novou podobou společnosti, ale v metodách, jak se tyto staronové pořádky pokoušeli nastolit. Před nimi tyto věci – přechod od komunismu ke kapitalismu – nebyl teoreticky popsán. A tak se revolucionáři pokoušeli učinit – slovy Adama Michnika – z rybí polévky akvárium. Skutečná revoluce tedy

začala, až když už dávno byly nastoleny nové poměry. V našich podmínkách od roku 1991.

Za všechny vzpomeňme jen na kupónovou privatizaci. To byl typický akt revoluce – se všemi klady a zápory a takto to bude jednou popsáno v učebnicích politologie. Změny, které tu před patnácti lety proběhly, bychom mohli nazvat revolucemi – restauracemi. Restauračními ve svých cílech a často velmi revolučními ve svých prostředcích.

Skok k liberálnímu prostředí

Před jedenácti lety jsme se v jednom salóňku tohoto pražského Autoklubu scházeli s určitou skupinou lidí a diskutovali na téma liberální politika. Jedna otázka se tam stále vracela: jsou i přes tehdejší masovou podporu pro liberální ekonomické reformy tyto myšlenky usazeny v české společnosti? Nezmizí s prvním závěsem větru?

Události roku 1997 charakterizované masovým odklonem od liberalismu, zvláště toho ekonomického, daly za pravdu skeptikům. Příčinou tehdejšího „úniku od praporů“ byla nezažitost těchto přístupů v českém prostředí. Čím to bylo způsobeno?

Sousední Polsko vstoupilo do „roku zázraků“ 1989 s dvaceti lety liberalizačního vývoje v rámci komunistického režimu. Lidé mohli v poměrně velké míře cestovat na Západ, existoval živý kontakt s emigrací, studenti a vědci jezdili na stáže, dala se opatřit pracovní povolení, disidentský svět nebyl tak oddělen od oficiálního a měl masový charakter.

Maďarsko začalo svou mírně protržní reformu už v roce 1968. Na rozdíl od Polska tam byl daleko početnější soukromý sektor. Když přišel rok 1989, existovala tam velká skupina lidí, která měla relativně velký kapitál. I na Slovensku nebyly politické, vědecké, ekonomické a umělecké elity dekapitovány jako v českých zemích. Navíc se zabydlovaly v národních institucích dané federalizací Československa a paralelně se připravovaly na svou státnost.

Jen Česká republika byla do poslední chvíle rigidní stát se silně omezenými politickými, ekonomickými a intelektuálními svobodami. Způsob, jakým jsme ze skanzenu komunismu skočili přímo, na tu dobu velmi liberálních reforem, byl výsledkem práce malé

skupiny ekonomů a politiků, kteří dali zemi vizi a strhli pro ni většinu společnosti.

Šlo ale o klasické přeskočení etap společenského vývoje, což mělo své důsledky. Když totiž společnost k určitým změnám mentálně nedoroste, dochází po čase k regresu. To je typické pro vývoj po roce 1997. Jinak řečeno, stupni společenské připravenosti v listopadu 1989 by spíše odpovídal opačný vývoj – od Husáka přes Grosse, Zemana a nakonec ke Klausovi, ne naopak.

Všichni, kdo jsme se v České republice domnívali, že politikou velkého skoku začátkem devadesátých let utečeme socialismu s malým s, jsme se velmi mylili. Teprve nyní si musíme všechno odžít zpátky. Jinak řečeno, v mnoha společenských oblastech zde už před jedenácti deseti lety existovalo liberálnější prostředí, než máme nyní.

Opisujeme opačný vývoj nejen než na Slovensku, ale i v západní Evropě: zpátky se vracíme k reliktvům západoevropského sociálního státu 60. a 70. let, aby je další pravicová vláda musela odbourávat a vracet se tam, kde už jsme často původně byli, tedy na začátek devadesátých let. Je to typicky česká politika ode zdi ke zdi.

Platíme daň za příliš rychlé společenské změny, které neměly přirozenou oporu v elitách ani ve společnosti, a proto se ani jedni, ani druzí více nebránili jejich demontáži. Otázkou je, zda tyto myšlenky dnes mají silnější stoupence.

Návrat k husákismu?

Už třetí volby po sobě (krajské 2000, parlamentní 2002 a krajské 2004) dostali komunisté kolem dvaceti procent hlasů. Soudí se, že tu vznikl dvacetiprocentní společenský problém.

Problém to samozřejmě je stejně jako způsob, jakým jsou po volbách pravidelně interpretovány motivy těchto voličů. Hlavním přístupem je všemožné moralizování a téměř milion voličů z léta 2002 je popisován málem jako mentálně defektní spolek, který volí KSČM snad ve vzpomínce na mučení vězňů padesátých let. Tomu jen nahrává, když předseda Miroslav Grebeníček vystoupí na oslavách 17. listopadu v Poslanecké sněmovně a pronese podobnou nehoráznost typu: „Pravda a láska skončily kádrováním a kriminalizováním živých i mrtvých.“ Potom se mediální kolovrá-

tek roztočí nanovo. Co když ale průměrný volič KSČM nerovná se Grebeníček a co když jenom hájí své minulé a možná i budoucí sociální zájmy?

Vzpomínky a zkušenosti většiny komunistických voličů se spojují s érou Gustáva Husáka, nazývanou normalizace. Co to byl husákismus jako způsob vlády? Byl to v podstatě režim s mrtvou ideologií, uplatňující vůči vybraným skupinám občanstva umírněnou represi. Jeho hlavním znakem však byla *sociální korupce*, kterou se snažil neutralizovat společnost po bouřlivém roce 1968.

Vyděme z knihy Ústavu pro soudobé dějiny o normalizaci. Uvádí se zde, že v prosinci 1969 vyhlásilo politbyro ÚV KSČ politiku „zvyšování osobní spotřeby“. Prvním krokem bylo, že vláda zakázala zvyšování cen základních potravin a paliv. Začalo období masového konzumu. Spotřeba masa na jednoho obyvatele vzrostla během pěti let z 68,9 kg na 81,1 kg.auta se začala prodávat bez pořadníku a za pět let vzrostl jejich počet ze 700 tisíc na 1,5 milionu. V roce 1970 byly zavedeny mateřské příspěvky, vzrostly rodinné přídatky a všemocný stát přišel s novomanželskými půjčkami. K tomu se připojily dlouhodobé dary – bezúročné úvěry na stavbu domů, dosídlovací příspěvky pro lidi v pohraničí a vyplácení tzv. pohřebního lidem v zamořených průmyslových oblastech.

Podíl sociálních dávek na průměrné mzdě pro rodinu se dvěma dětmi činil 21,4 %, zatímco v sousedním Rakousku 10,2 %. To vše bylo spojeno s masovou výstavbou a přidělováním bytů. Výsledkem husákovské politiky „zvyšování osobní spotřeby“ byl prudký baby boom v letech 1971–74. Paradoxní je, že v těchto letech se narodili pozdější studenti, kteří husákismus pomohli v listopadu 1989 svrhnout.

Tato politika zvláště v sedmdesátých letech oslovila a nenásilně získala velké společenské skupiny. Teprve v osmdesátých letech začala životní úroveň stagnovat a zaostávání za západními zeměmi bylo očividné i skrze železnou oponu. Teprve v závislosti na tom začala velká část obyvatel vypovídat nepsanou společenskou smlouvu s husákismem, která měla podobu: politické mlčení výměnou za relativní blahobyt.

Základem pro uvažování o husákismu a dnešní dvacetiprocent-

ní nostalgii po něm je uznání, že komunisté budovali v podmínkách diktatury sociální stát svého druhu, který byl pro velké skupiny voličstva výhodný. Nepochopit tento moment znamená nepochopit dnešní masovou oblibu KSČM.

Normalizace by se dala samozřejmě popsat také jinak. Odvrácenou stranou politiky „zvyšování osobní spotřeby“ byl život na dluh, drancování podstaty průmyslu a znečištění životního prostředí. Začátkem osmdesátých let byly například emise oxidu siřičitého devětkrát vyšší než v Holandsku a polovina vody ve vodovodních sítích neodpovídala československé normě pro dospělé. Vzrostla nemocnost a průměrný věk měl jednu z nejmenších hodnot v Evropě. Takto bych mohl pokračovat a vyjmenovávat počty vězňů, těch, jimž komunisté zničili životy, nepustili jejich děti na školy apod. I to byl husákismus. Nepřiblížíme se ani o metr k pochopení dnešní „dvacetiprocentní menšiny“, když budeme zdůrazňovat jen perzekuční aspekt minulého režimu.

* * *

Už od nejstarších dob se lidé rozdělují na ty, kteří spíše tíhnou ke svobodě, a na ty, jenž preferují majetkovou a jinou rovnost, byť v podmínkách nesvobody. Nezapomeňme také, že kde se rozdávají zadarmo majetky, vzniká závislost a vděk.

To komunisté dobře věděli už po roce 1945, když se stali garanty rozdělování majetku po třech milionech odsunutých sudetských Němců. Podíváme-li se na jakoukoli povolební politickou mapu, vidíme, že právě v těchto oblastech je ještě po padesáti letech zvýšená koncentrace komunistických voličů. Když k tomu připojíme sociální vděčnost za období husákismu, možná se dostaneme blízko k dnešním dvaceti procentům.

Jinou věcí je, že se komunistům daří vyvolat iluzi, že lze vrátit staré časy státu blahobytu. To už je zase problém politiků a tvůrců veřejného mínění, že nejsou schopni vysvětlit, že nelze budovat husákovský sociální stát bez opětovného znárodnění všech aktivit a tajné policie. Kolik si z „dvacetiprocentní menšiny“ asi právě tohle přeje?

Studenti a 17. listopad 1989

Jan Vidím

poslanec Parlamentu ČR

Nejprve jedno zjištění, nad kterým nepřestávám kroutit hlavou – letos oslavíme už 15. výročí listopadových událostí. Jen pro srovnání: patnáct let po založení první Československé republiky v Německu již byl u moci Adolf Hitler a po dalších pěti letech přišel Mnichov. Česká republika je patnáct let po revoluci už pátým rokem členem NATO a od letoška i členským státem Evropské unie. Byť druhé zmíněné členství nepřijímám právě s nadšením, musím souhlasit s názorem, že naše země je dnes začleněna mezi demokratické a svobodné země tak pevně, jak jen to lze.

Nejde samozřejmě jen o velká politická témata. Patnáct let od 17. listopadu znamená, že dnešní třicátníci prožili polovinu svého života ve svobodné zemi, že dnešní vysokoškoláci se s komunismem setkali jen jako žáci základní školy a že v září příštího roku nastoupí do středních škol první ročník narozený už po pádu komunismu. Díky tomu snad mohu bez rozpaků konstatovat, že už opravdu delší dobu žijeme v normálních (nikoliv normalizačních) poměrech – byť nejmenovaná vládní strana usiluje všemi prostředky o to, aby jistotou tohoto mého postoje otrásla.

Osobní vzpomínky

Vraťme se na chvíli k listopadovým událostem devětaosmdesátého roku. V té době jsem zastupoval, samo sebou nikým nezvolený ani nedelegovaný, obchodní fakultu Vysoké školy ekonomické ve studentském hnutí Stuha. Tehdejší režim o nás hovořil jako o neorganizované, zmatené a západními diverzními centry ovlivňované mládeži. Byli jsme velmi volným a velmi nezávislým sdružením zástupců různých vysokých škol a jejich fakult, existovali jsme a vyvíjeli své aktivity paralelně s tehdeším Socialis-

tickým svazem mládeže. V České republice, zdá se, převládá názor, že odpor proti režimu před listopadem prakticky neexistoval a že jím byly jen skupinky disidentů. Ale ve skutečnosti třeba právě na vysokých školách už od roku 1988 fungovaly různé diskusní kroužky, kde se komunistická vláda celkem otevřeně kritizovala, a v létě 1989 se potom zformovalo zmíněné nezávislé studentské hnutí.

Právě jako člen Stuhy jsem se 9. listopadu 1989 zúčastnil schůzky – dnes by se možná dalo říci historické – u Máchova pomníku na Petříně, na níž se zástupci nezávislých studentů rozhodli přizvat k organizaci pochodu 17. listopadu SSM. V tehdejší bojovném hlasování, které podporovatelé zoficiálnění této akce nakonec vyhráli o jeden hlas, jsem tehdy byl proti. Zpětně ale musím uznat, že to byl patrně správný krok, protože umožnil studentský průvod legalizovat a také propagovat, díky čemuž se na něm nakonec sešlo tolik účastníků, včetně mě. Pravdou také je, že tímto rozhodnutím se na scéně objevili také někteří ne nevýznamní členové tehdejšího SSM, kteří nám v uplynulých letech byli opakovaně představováni jako ti jediní praví a nefalšovaní studentští vůdci. Přesto s odstupem času musím toto jediné velmi střetové rozhodování uvnitř Stuhy označit za správné.

Pokud jde o úlohu studentů při svržení komunismu, nemohu pochopitelně nabídnout nezaujaté stanovisko zvenčí, ale „jen“ postřehy přímého účastníka tehdejšího dění. Byl a jsem i nadále přesvědčený, že právě studenti byli tou silou, která pomohla revoluci, resp. Pečinkovu kontrarevoluci, odstartovat. Tím vůbec nechci říci, že by si měli připisovat nějaké zvláštní zásluhy. Faktem ale je, že právě brutální útok na naši demonstraci byl katalyzátorem událostí, že jsme to byli my, kdo první vyzýval ke stávce a kdo poměrně brzy a poměrně jasně dával najevo, že se ze strany komunistické moci nespokojí jen s ústupky, ale pouze s úplnou rezignací.

Mýty o listopadu

Chtěl bych krátce zmínit tři mýty, které bohužel u velké části české veřejnosti hluboce zakořenily. První z těchto nepravd je přesvědčení, že nám svoboda a demokracie vlastně bezpracně spadla do klína. Samozřejmě, že na vývoj v Československu měla

určující vliv mezinárodní situace. Reaganova ofenzíva proti „říši zla“ a Gorbačovovy následné ústupky, změna režimu v Československu až po Polsku, Maďarsku i východním Německu, to všechno je skutečnost. Ale je třeba stále znovu připomínat, že komunisté v Československu byly zdaleka nejdůslednější v prosazování své totalitní moci, že důsledně potlačovali národní cítění, o něž se mohli opřít např. Maďaři, že minimalizovali opoziční vliv katolické církve oproti Polsku, že absolutně potlačili soukromé vlastnictví na rozdíl od Východního Německa. Jednoduše řečeno: Bez odvahy a nasazení všech lidí, zdůrazňuji všech lidí, kteří se listopadové revoluce aktivně účastnili, neexistovala záruka, že by nemohl být komunismus místo demokracie nahrazen jen další diktaturou s přívětivější „fasádou“.

Podobně je tomu s tvrzením, že vlastně o nic nešlo, že nehrozilo žádné nebezpečí a že by se komunistický režim tak jako tak vzdal bez boje. Snad stojí za připomenutí, že se armáda připravovala k zásahu na podporu režimu a že ještě 21. listopadu shromáždila KSČ v Praze na 4000 příslušníků Lidových milicí a o tomto vím dost, protože tito milicionáři byli svezeni do areálu sportovního stadionu v Riegrových sadech, tedy asi 200 metrů od nás, stávkujících studentů Vysoké školy ekonomické; věřte prosím, že to nebyl nijak příjemný pocit. Všichni jsme si totiž ještě pamatovali, co tato ocelová pěst dělnické třídy dokázala vyvádět během Palachova týdne. Ve zpětném hodnocení je lehké konstatovat, že tehdejší vedení KSČ bylo spíše mdlého rozumu a natolik nerozhodné, že by se k otevřené konfrontaci neodhodlalo. Tehdy však žádná garance neexistovala a každý, kdo byl ochoten veřejně projevovat svůj odpor ke komunismu, prokázal svou občanskou odvalu.

Snad nejvíce mě však popouzí mýtus, podle kterého byl listopad 1989 jen výsledkem hry zpravodajských služeb. Samozřejmě musím souhlasit s tím, že se tajné služby určitým způsobem na událostech podílely, ostatně na jejich moci byl komunistický systém do značné míry založen. Pokládám však tento mýtus za velmi, velmi urážlivý. Ve svém důsledku totiž tvrdí, že osobní odvaha, která některé vedla k přímé angažovanosti v Občanském fóru a jiné k účasti na demonstracích a stávkách, byla vlastně zbytečná, protože o vývoji se rozhodovalo jinde.

Závěr

Nevěřím v teorie o spiknutí. Význam 17. listopadu a následujícího vývoje spočíval v tom, že se většina občanů zcela svobodně, každý sám za sebe, rozhodla, že komunistické krutosti, nadutosti, ale i tuposti už má zkrátka dost. Že už napříště nechce, aby někdo beztrestně mlátil studenty, když pokojně vyjadřují svůj názor. A hlavně, že si chtějí jako občané sami rozhodovat o tom, jak budou žít a kdo bude v zemi vládnout.

V některých médiích byly zveřejněny průzkumy, že až dvacet procent občanů naší vlasti by dalo přednost návratu před listopad 1989. Nechci tento průzkum nijak zpochybňovat. Jsem ale přesvědčený, že kdyby bylo možné jakýmsi strojem času vrátit takřka kohokoliv z této pětiny našich spoluobčanů do dob komunistické totality, už po několika hodinách by prosil, aby se mohl vrátit zpět. Protože přínos svobody – a právě o ni v listopadu 1989 šlo především – je tak výrazný, že prospívá dokonce i těm, kteří její hodnotu, hodnotu individuální lidské svobody zpochybňují.

B

Doplňkové texty

Komunistický režim v Československu a přechod k demokracii

Stanislav Balík

Centrum pro studium demokracie a kultury

V souvislosti s charakterem a koncem komunistického režimu v Československu (1948–1989) a následným přechodem k demokracii se setkáváme s celou řadou klišé, zaběhaných stereotypů a nevhodně používaných termínů. Přitom politologie věnuje nemalou pozornost teoretickému uchopení problému nedemokratických režimů, jejich pádu a případného posunu směrem k demokracii. Historie druhé poloviny dvacátého století jí k tomu dodala nepřeberné množství podnětů.

Zatímco k výzkumu totalitních režimů se přistoupilo pod dojmem zkušenosti s německou a sovětskou verzí vzpoury proti lidské svobodě a důstojnosti, ke vzniku konceptu autoritativních režimů zavedlo příčinu především téměř čtyřicetileté trvání Frankova španělského režimu. Stejný režim (resp. jeho pád a následný přechod k demokracii) spolu s několika dalšími z tzv. druhé vlny demokratizace stál v počátcích výzkumů tranzitologických.

Střední a východní komunistická Evropa pak byla inspirací pro koncept posttotalitarismu, stejně jako na začátku devadesátých let též areál oživil zájem politických vědců o problémy spojené s koncem nedemokratického režimu, přechodem k demokracii a její následné konsolidace. Zprostředkujme nyní základní poznatky zmíněných oborů politické vědy a pokusme se je aplikovat na československou situaci.

Historická periodizace

Politický systém Československé socialistické republiky před rokem 1989 bývá často nepřesně označován jako normalizační. Jako „normalizaci“ však můžeme označit pouze jeho první vývojovou etapu (1969–1972), tedy dobu čístecké a konsolidace staro-

nového režimu, jen vzdáleně a náznakově připomínající první období po roce 1948.

Ustavené prověřkové komise jen zdánlivě mohly připomínat někdejší všemocné Akční výbory Národní fronty (Balík, Hloušek, Holzer, Šedo 2003: 143) atp. Jejich verdikty (omezené výhradně na členy KSČ, z nichž půl milionu nebyly vydány nové členské legitimace – oproti více jak milionu vydaných) nebyly vždy osudové – část vyloučených členů se v dalších letech znovu do strany vrátila (Fiala, Holzer, Mareš, Pšeja 1999: 63–64).

V tomto prvním období byly vytvořeny mechanismy, díky nimž mohl režim přežít až do roku 1989. Čistky zasáhly přes půl milionu lidí a postihly politický, kulturní i hospodářský život. „Konsolidovala se skupina osob, které rozhodovaly o vývoji společnosti i osudu jednotlivců. Pro další se otevřela možnost získání lepšího postavení (během čistek se uprázdnila řada postů), pokud se přihlásí k nové moci a podřídí se přísně stanoveným omezením. Desetitisíce lidí byly naopak z podílu na veřejném dění vyloučeny.“ (Balík, Hloušek, Holzer, Šedo 2003: 159)

Právě v této etapě má svůj počátek „sociální kontrakt“ – společenská smlouva s veřejností typická pro autoritativní režimy (a nemožná v režimech totalitních): nabídka sociálních jistot a relativního růstu blahobytu výměnou za depolitizaci společnosti, tedy za rezignaci na možnost aktivně zasahovat do politiky. Jedním z rozdílů mezi totalitárním a autoritářským režimem spočívá v tom, že totalitní režimy se nespokojují s depolitizací společnosti, ba právě naopak – vyžadují aktivismus nejvyššího možného stupně.

„Sociálního kontraktu“ bylo dosaženo řadou nástrojů: různými „korupčními“ prostředky typu půjček a nárokových dávek na straně jedné a odříznutím od nezávislých zdrojů informací a zastrahování na straně druhé. Tato iniciační etapa byla dokončena do roku 1972, kdy již všechny masové organizace (pokud nebyly zcela zrušeny) obnovily své plné podřízení Komunistické straně Československa (KSČ), čistky byly z převážné většiny ukončeny a kromě nepočtených skupin aktivní opozice občané nabízený sociální kontrakt přijali.

Druhá – nejdelší – fáze posrpnového režimu (1972 až druhá

polovina 80. let) bývá charakterizována jako „zamrznutí“ stavu vzešlého z první fáze, hovoří se o ní jako o stabilní fázi v protikladu k předchozí „dynamické normalizaci“ (Balík, Hloušek, Holzer, Šedo 2003: 160). Platil a fungoval sociální kontrakt nastartovaný v předchozí etapě. Současně trval informační monopol státní moci.

Třetí – závěrečné – období je časově vymezeno druhou polovinou 80. let s vrcholem v roce 1989. Sociální kontrakt přestal plnit svůj účel – jeho nabídka již neuspokojovala stále náročnější konzumenty, přičemž extenzivní ekonomický růst (dosavadní zdroj financování tohoto kontraktu) narazil na horní hranici svých možností. Navíc začala být prolamována informační exkluzivita politického režimu. Nastávala jen obtížně řešitelná situace – „bránění reformám nemohlo režim dále udržet, výraznější reformy ovšem zároveň ohrožovaly trvání režimu“ (Balík, Hloušek, Holzer, Šedo 2003: 160).

Sílu začalo ztrácet rovněž stranické vedení, které svoji legitimitu čerpalo ze srpnových a těsně posrpnových událostí roku 1968. O vliv se začala hlásit mladší generace stranických představitelů. Ti by za jiných okolností mohli být zcela jistě označeni Przeworského termínem „reformátoři“ – v Československu konce osmdesátých let má však tento termín odlišný význam.

Neoznačuje skupinu straníků, kteří cítí neudržitelnost stávajícího uspořádání a otevírají proces první fázi přeměny – liberalizaci. Nebyly to elity, jež by se nějak výrazně angažovaly ve věci otevření režimu, šlo spíše o podřízenou technickou či technokratickou část bývalé elity, která s ohledem na vlastní schopnosti neměla obavu z demokratických poměrů (Dvořáková, Kunc 1994: 134).

Jedním z klíčových prvků přechodu Československa od nedemokracie byla skutečnost, že stranické vedení až do té doby čerpající svou legitimitu a) ze srpnových událostí 1968 a prvních let normalizace a b) z neochvějné věrnosti moskevskému centru (jež dosahovala i na středo- a východoevropské poměry neobvykle vysokých hodnot) ztratilo po nástupu nové moskevské garnitury s Gorbačovem v čele dosavadní legitimační zázemí.

V závěru 80. let začala narůstat nespokojenost části obyvatelstva a aktivity opozice. Na tuto situaci byla již státní moc schopna

reagovat pouze násilím (viz události kolem demonstrací u příležitosti výročí 21. srpna, 28. října a Palachova týdne v posledních dvou letech osmdesátých let). Ve chvíli přechodu směrem k demokracii v Polsku, Maďarsku a NDR došlo ke zhroucení komunistického režimu i v Československu.

Jako u dalších nedemokratických režimů nemá valného smyslu zkoumat formálně-institucionální stránku režimu vyjádřenou v ústavě – myšlenky demokracie a ústavnosti jsou natolik silné, že se jimi potřebuje zaštitit téměř každý nedemokratický režim. Jeho ústava pak je po formální stránce zcela demokratická, nastavuje účinné parametry kontroly apod. – ve skutečnosti ovšem spočívá těžiště moci zcela mimo ústavní orgány. Jednou z formálně nedemokratičtějších ústav světa tak byla Stalinova ústava z roku 1936 – z jedné z nejužších fází sovětského totalitního režimu.

Tak i např. v případě Československa byla podle ústavy hlavním nositelem vládní a výkonné moci vláda, ve skutečnosti ale Ústřední výbor KSČ a jeho první (generální) tajemník, kdy vnitřní struktura ÚV KSČ přímo kopírovala strukturu ministerstev a každý ministr měl svého „nadrízeného“ v osobě příslušného tajemníka ÚV. Mechanismy nastavené ústavním zákonem o federaci pak paradoxně získaly na významu až v okamžiku přechodu od starého k novému režimu.

Charakter režimu

Charakteristickým rysem české veřejné debaty týkající se normalizačního Československa je jeho paušální označování termínem *totalita*. Jedná se o termín „vypůjčený“ ze sociálních věd, jež potkal osud podobný mnoha termínům jiným – častým a ne vždy vhodným používáním byl vnitřně vyprázdněn, takže totalitní bylo a je v pohledu mnohých Hitlerovo Německo, Frankovo Španělsko, Pinochetovo Chile či normalizační Československo.

Přitom tento pojem má v politologii jednoznačný význam (o jedinečnou a všeobecně platnou definici se ovšem – jak už to bývá v sociálních vědách zvykem – vedou dosud spory, stejně jako o jeho tzv. primordialitu či modernitu). Např. spolu s Juanem J. Linzem (2000) může konstatovat, že pojmenování „totalitní režim“ bývá vyhrazeno pro státní uspořádání, v němž 1. existuje je-

diné (byť ne jednolitě) centrum moci, od něhož je odvozena legitimita a „pluralita“ existujících institucí či skupin. 2. Život společnosti je zde zcela ovládnut a řízen výlučnou a více či méně intelektuálně podloženou ideologií. Tato ideologie má vševysvětlující ambice a spásonosné poslání, kdy právě ona ukazuje cestu k nastolení království míru a ráje na zemi – z plnění jejího poslání a věrnosti vůči ní odvozují vládnoucí skupiny svůj mandát. 3. Politická mobilizace v takových společnostech dosahuje nesmírných hodnot, kdy jsou občané nuceni (prostřednictvím ideologie) k aktivní a radostné účasti na veřejném životě. Tato budovatelská účast však může fungovat jedině skrze stranu a její monopolní masové organizace. Pasivní poslušnost, stažení se do soukromí chat a chalup jsou vládcí považovány za nežádoucí a nechtěné (Balík, Kubát 2004: 38–39).

Z hlediska této definice je zřejmé, že Československo let 1968/9–1989 rozhodně totalitním režimem nebylo. Výše zmíněný sociální kontrakt zásadně odporuje požadavku neustálého aktivismu, vyprázdněnost ideologie a formalismus jejího používání rozhodně neodpovídají všeobjímajícímu nároku ideologie v totalitarismu. Obě tyto skutečnosti jsou důvodem, proč je nutné jednoznačně odmítnout totalitní charakteristiku československého komunistického režimu (V československých poměrech bývá jako totalitní označováno pouze první desetiletí komunistického režimu, a to ještě s výhradami). Jakým režimem tedy ČSSR byla?

Nabízí se zde koncept *autoritativních režimů*, obzvláště jeho varianta posttotalitní. Jedná se o uspořádání s více či méně aktuální vzpomínkou na bezprostředně předcházející totalitní minulost, v nichž je podíl na moci vyhrazen pouze členům strany, jejíž dominantní pozice sice již není tak výrazná jako v předchozím období, ale také ještě zcela nezmizela. Uplatňuje se zde mnohem větší stupeň společenského pluralismu než v režimech totalitních, v pozdním posttotalitarismu již dokonce může existovat „paralelní“ či „druhá“ kultura.

Na rozdíl od ostatních typů autoritativních režimů zde ovšem nelze nalézt žádné příznaky (byť omezeného) pluralismu politického, jediná povolená strana plní roli vůdčí síly politické obce. V jejím čele ovšem již nestojí – jako tomu je u převážné části autoritativních a totalitních režimů – charismatický vůdce, ale ob-

vykle byrokratické či „státně technokratické“ vedení. Ve společnosti je stále přítomna vybroušená vedoucí ideologie, ale ta již neplní roli vševysvětlujícího odkazu a spásonosné naděje, ale je i samotnými vládci považována za utopii – společnost ji sice trpí (a činí jí povinné poklony), ale na rozdíl od totalitarismu jí již nevěří.

Společenskému životu sice stále dominují režimem vytvořené „mobilizační vehikly“, ty ovšem svou někdejší účinnost dávno ztratily – účast na rituálech (volby, oslavy důležitých režimních výročí) je sice dále všeobecně povinná, nenajdeme však u ní dříve tak častý entuziasmus (Balík, Kubát 2004: 61–62). Jde tedy o zcela odlišné použití, než s jakým se v souvislosti s termínem „posttotalitní země“ v české publicistice setkáváme – jednoduše řečeno nejedná se o země střední a východní Evropy po pádu Berlínské zdi, ale v období několika desetiletí před ním.

Do prezentovaného Linzova modelu posttotalitarismu spadá celá řada historických příkladů v různě dlouhých dobách svého vývoje, což vede k vnitřní rozmanitosti této skupiny. I proto lze uvnitř něj identifikovat pět dalších variant: a) kvazitotalitární stát (státy střední a východní Evropy v prvních letech po nastolení komunistických režimů; tato kategorie řeší „problém“ s nepřítomností masového teroru v mnoha evropských komunistických nedemokratických režimech); b) konzultativní posttotalitarismus (Polsko po březnu 1968); c) kvazi-pluralistický posttotalitarismus (Sovětský svaz 1954–1964); d) demokratizující se a pluralistický posttotalitarismus (Jugoslávie 1966–1980, Československo 1968); e) anarchický posttotalitarismus (Čína v období Velké kulturní revoluce).

Jiné – pro československou realitu zřejmě vhodnější – dělení hovoří o raném, zamrzlém a zralém posttotalitarismu. Výše představenou úvodní/normalizační etapu posrpnového režimu by pak bylo možno charakterizovat jako raný posttotalitarismus (i když s metodologickými problémy), zbývající období jako zamrzlý posttotalitarismus. Ten se od raného liší dlouhodobým zakonzervováním kontrolních mechanismů a určitou tolerancí ke kritikům.

Závěrečná fáze komunistických diktatur ve většině zemí sovětského bloku odpovídala modelu zralého posttotalitarismu, který

předpokládá prosazování plurality do všech dimenzí kromě politické (jako např. v Maďarsku). Situace ČSSR byla ovšem poněkud odlišná. Komunistický režim se totiž od předchozího období lišil jen tím, že mechanismy sloužící k potlačení projevů plurality začínaly selhávat a tlak společnosti počal směřovat k ukončení režimu. Proto v případě ČSSR nelze o modelu zralého posttotalitarismu uvažovat.

Vedle klasifikací nedemokratických režimů by se na první období vlastní normalizace dal aplikovat model přechodu A. Przeworského. V tomto smyslu by se situace let 1969–1972 dala označit jako období úspěšného budování zúžené diktatury: existovali „liberalizátoři“ ve straně, kteří usilovali o „rozšíření“ diktatury, vedle nich část veřejnosti usilovala o přechod k demokracii, příznivcům „zúžení“ diktatury se ovšem povedlo tyto tendence potlačit a ve srovnání s obdobím 60. let nastolit „užší“ režim (Balík, Hloušek, Holzer, Šedo 2003: 160–162).

Konec režimu

V okamžiku kolapsu československého komunistického režimu stála v jeho čele politická garnitura, která až na výjimky od roku 1968 nedoznala změny. Vystřídání na pozici generálního tajemníka v prosinci 1987 bylo pouhou kosmetickou změnou bez reálného dopadu. Otěže moci stále držela skupina kolem Gustáva Husáka – Milouš Jakeš, Alois Indra, Antonín Kapek, Vasil Biľak (byť poslední dva v důsledku pozičních střetů uvnitř KSČ v roce 1988 ze svých nejdůležitějších pozic odstoupili).

Symbolem nehybnosti může být obsazení vrcholných státních orgánů – personální obsazení prezidentského stolce se nezměnilo 14 let, federálního premiérského křesla a křesla předsedy federálního parlamentu 18 let. Radikálních personálních změn fakticky nedoznávalo složení nejvyššího stranického orgánu – ÚV a jeho předsednictva. Tato situace se počala měnit až v druhé polovině 80. let, kdy právě ze strany části výkonné moci zazněly hlasy podporující omezené reformy, především v oblasti ekonomiky a ekologie. Výrazem sporu generace mladších stranických kádrů (Adamec, Pitra) podporujících myšlenky perestrojky a ideologického ortodoxního proudu (Fojtík, Jakeš, Štěpán) se stala změna na postu federálního premiéra, jímž se v říjnu 1988 stal namísto

Lubomíra Štrougala Ladislav Adamec, klíčová postava při vyjednávání o přechodu v závěru roku 1989.

Konec nedemokratických režimů může mít nejrůznější podobu, a to v závislosti na tom, zda jsou spojeny s válečnými konflikty, či zda jsou iniciovány a probíhají pod vlivem sociálně-politických faktorů. Druhá skupina se dále člení na dva další možné druhy, a to na typy, v nichž při ukončení režimu hrají rozhodující roli nositelé předchozího režimu, příp. zda dochází k transformaci pod vlivem opozičních sil. Střední a východní Evropa konce let osmdesátých spadá do druhého okruhu, konkrétně do pátého z osmi Stepanových modelů – „ukončení režimu tlakem společnosti“. Slabou stránkou této varianty bývá často neschopnost nespokojené opozice vytvořit jednotnou a dostatečně silnou vyjednávací skupinu boje proti předchozímu režimu – výstupem pak může být pouhá změna vlády, nikoli režimu (Říchová 2000: 242–243).

Oproti Stepanovu modelu představili Phillippe Schmitter a Terry L. Karlová koncepci kombinující dva faktory: charakter aktérů a charakter strategií, které aktéři volí. Na základě kombinace těchto dvou os (aktéři: elity vs. masy; strategie: kompromis vs. síla) pak vymezili čtyři odlišné typy ukončení režimu: a) přechod paktem (vynucený elitami na základě kompromisu), b) přechod vnucením (vynucený elitami na základě síly), c) přechod reformou (vynucený masami na základě kompromisu), d) přechod revolucí (vynucený masami na základě síly).

Typickým příkladem paktu je Španělsko po konci Frankovy vlády (ve střední Evropě se tomuto typu blíží nejvíce Maďarsko) – na základě historických skutečností se dá konstatovat, že z hlediska následného úspěšného demokratického vývoje jde o nejvhodnější typ. Vnucením reprezentuje např. Turecko, Ekvádor či Brazílie (převážně jde o vojenské puče proti autoritativním režimům; tyto puče mají za cíl demokracii).

Reforma kalkuluje s ochotou vládnoucích elit k ústupkům masám, což odsouvá silové řešení (Jugoslávie, Polsko, Guatemala). Revoluce nepatří v současné době k často užívaným způsobům ukončení režimu (Nikaragua, ze středovýchodní Evropy snad Rumunsko). Jako každá typologie v sociálních vědách trpí i tato skutečností, že společenská realita bývá mnohem pestřejší, než

několik ideálně typických kategorií. Proto celá řada ukončení v sobě obsahuje prvky přinejmenším dvou těchto kategorií.

Tak i v československém případě můžeme identifikovat prvky paktu a reformy. Podstatným momentem byla nehotovost všech přítomných aktérů a všech uvažovaných strategií, spolu s neočekávaným, ale naprostým kolapsem čtyřicetiletého režimu. Charakteristikou konce starého režimu se stalo předání a převzetí moci v improvizované podobě, která s výjimkou změny ústavního článku pozměněného textu prezidentské přísahy ponechala v institucionální sféře vše při starém.

Přechod k demokracii

Politologický výzkum se přirozeně nesoustřeďuje pouze na charakteristiku starého režimu a způsobu jeho konce. Zvláštní pozornost je upřena na procesy nastolování demokracie (tzv. tranzitologie), a to na aspekty a problémy, které mohou vývoj k demokracii uspíšit, či mu zamezit. Řada politologů však upozorňuje na skutečnost, že výsledek přechodu v podobě demokracie není dán – obrazně řečeno, že výstup ne vždy ústí do vstupu.

Přechodem je obecně myšlen „interval mezi jedním a druhým politickým režimem. Pro přechod je charakteristické, že v jeho průběhu nejsou trvale definovaná a všeobecně přijímaná pravidla hry. Aktéři bojují nejen za uspokojení svých bezprostředních zájmů (a zájmů těch, koho se domnívají reprezentovat), ale také o určení pravidel procedur, jejichž konfigurace rozhodne o vítězích a poražených v budoucnu“ (Dvořáková, Kunc 1994: 77).

Hlavním tématem tranzitologických studií se stala identifikace etap, v nichž se celý proces odehrává. Výsledkem těchto studií je obecná shoda na tom, že tranzice směrem k demokracii probíhá ve dvou zásadních etapách: liberalizace a demokratizace (Przeworski 1992), přičemž obě mohou časově i splývat.

Liberalizace je počáteční etapou přechodu, v němž probíhají procesy typu „otevření“, „přeformulování“ či „přestavba“. Jejich společným rysem je skutečnost, že otevírají prostor ovládaný autoritářskou mocí reformám. Liberalizace je spojena s otevřením mocenské sféry, s jejím vnitřním rozštěpením, s čímž souvisí nestabilita. Przeworski vypracoval schéma možných výsledných

podob liberalizačních procesů – jejich výstupem může být status quo diktatura, rozšířená diktatura, zúžená diktatura, povstání, či přechod. Charakteristickým rysem liberalizace je tedy trvalá možnost restaurovat autoritářský režim, což je způsobeno přítomností institucí a struktur starého režimu – jejich funkce postupně slábnou, přičemž ale není vyloučeno jejich oživení.

Na úspěšnou liberalizaci navazuje druhá fáze – demokratizace. Dochází zde k budování demokratických institucí, k prosazení demokratických pravidel hry. Počátek demokratizace se datuje k okamžiku počátku dohod o nových pravidlech hry, jež uzavírá část elity starého režimu se skupinami, které dosud stály mimo mocenskou sféru.

Výsledkem demokratizace mohou být dle Przeworského čtyři možné situace: a) přežití autoritářského režimu (obě jednajících skupiny nejsou schopny dosáhnout kompromisu); b) autoritářský režim s určitým uvolněním (umírnění spolupracují s reformátory, ti však dále mají závazky k představitelům tvrdé linie); c) demokracie bez záruk (dohoda umírněných s reformátory, stále s vazbami na tvrdou linii); d) demokracie se zárukami (dohoda umírněných s reformátory o institucionální podobě nového režimu a časový harmonogram předávání moci – charakteristickým prvkem zde jsou tzv. kulaté stoly) (Říchová 2000: 254–255).

V Československu obě fáze (liberalizace a demokratizace) časově takřka splývaly. Moci se ujali umírnění se souhlasem reformátorů, ale bez znalosti míry svého závazku vůči radikálům a pod jejich stupňujícím se tlakem. Přesto lze hovořit o úspěšném přechodu k demokracii, jehož výsledkem se stala demokracie se zárukami.

Závěr

Československý „ancien regime“ nebyl přinejmenším od konce padesátých let režimem totalitním. Splňoval všechny kritéria autoritativních režimů posttotalitních, v různých etapách samozřejmě spadl pod různé variantní typy této kategorie. Jeho specifikem bylo, že narozdíl od téměř všech svých okolních ideových soupeřů neprošel na základě jedinečných historických okol-

ností fází zralého posttotalitarismu, díky čemuž u něj časově téměř splynuly dvě rozdílné fáze přechodu k demokracii – liberalizace a demokratizace.

Konec režimu, který zanikl snad i díky vlastní strukturální vyčerpanosti (Václav Klaus v této souvislosti hovoří o přílehlavém anglickém termínu bez přesného českého ekvivalentu – „melted down“ – vnitřní sesypání, zhroucení bez výraznějších vnějších zásahů), byl uskutečněn směsí prvků paktu a reformy. Výsledkem následujícího přechodu se na základě dohody umírněných s reformátory stala demokracie se zárukami.

Jako „vzkaz“ odborné tranzitologické a konsolidologické obce radikálně naladěné části veřejnosti lze uvést skutečnost, že nejstabilnější a z hlediska následujícího demokratického vývoje nejúspěšnější jsou v historické perspektivě přechody provedené paktem či reformou, rozhodně ne vnucením či revolucí.

Z dnešního více jak patnáctiletého odstupu lze jistě vyjednavcům z řad protikomunistické veřejnosti vytknout leccos, rozhodně ne však samotný fakt, že vyjednávali a přistupovali na kompromisy. Debatovat se jistě dá o nutnosti mnohých z nich, o jejich míře (některé ústupky podle všeho nerespektovaly tušenou slabou vůli starého režimu k sebeobraně) či délce trvání.

Kompromis samotný však, zdá se, byl z tehdejšího pohledu (a jiný než aktuální pohled tehdejší aktéři neměli!) nezbytnou podmínkou úspěšnosti přechodu. Málokdo skutečně věděl, zda se představitelé starého režimu zachovají racionálně a nepoužijí sílu. Situace v tehdejší Sovětské svazu také nebyla tak jasná, jak se to dnes může leckomu jevit. Ne všechny (byť některé jistě) problémy a nedostatky následné demokratické fáze se tedy dají donekonečna svádět na charakter přechodu.

Literatura

- Balík, S. – Hloušek, V. – Holzer, J. – Šedo, J. (2003): *Politický systém českých zemí 1848–1989*, Brno, MPÚ MU 2003.
- Balík, S. – Kubát, M.: *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*, Praha, Dokořán 2004.
- Dvořáková, V. – Kunc, J.: *O přechodech k demokracii*, Praha, Sociologické nakladatelství 1994.
- Fiala, P. – Holzer, J. – Mareš, M. – Pšeja, P.: *Komunismus v České republice*.

- Vývojové, systémové a ideové aspekty působení KSČM a dalších komunistických organizací v české politice*, Brno, MPÚ MU 1999.
- Gerloch, A. – Hřebejk, J. – Zoubek, V.: *Ústavní systém České republiky*, Praha, Prospektrum 1994.
- Klaus, V.: *Občan a obrana jeho státu*: Praha, CEP 2002.
- Linz, J. J.: *Totalitarian and Authoritarian Regimes*, Boulder-London, 2000.
- Linz, J. J. – Stepan, A.: *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, Baltimore and London, The John Hopkins UP 1996.
- Mandler, E. (ed.): *Dvě desetiletí před listopadem 89*, Praha, Maxdorf 1993.
- Otáhal, M.: *Opozice, moc, společnost*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1994.
- Przeworski, A.: *Democracy and the Market. Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*, Cambridge, Cambridge University Press 1992.
- Říchová, B.: *Moderní politologické teorie*, Praha, Portál 2000.
- Suk, J. – Cuhra, J. – Koudelka, F.: *Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985–1990*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1999.

Smysl československé sametové revoluce po patnácti letech

Miloslav Bednář

Filozofický ústav Akademie věd ČR

Motto: *Česká otázka je otázkou světovou, nebo otázkou není.*

(TGM)

Nenásilná porážka československého komunistického totalitního režimu domácí politickou revolucí, jejíž nejdůležitější fáze probíhala měsíc a deset dnů, tj. od 19. listopadu 1989, kdy se v Praze ustavilo Občanské fórum, do 29. prosince 1989, kdy se prezidentem republiky stal vůdce demokratické protikomunistické opozice Václav Havel, v zásadě obnovila typicky československou tradici nenásilných demokratických revolucí úspěšně založenou vznikem Československé republiky 28. října 1918. Charakteristicky československá tradice se po třech letech od sametové revoluce jen zdánlivě paradoxně znovu uplatnila státoprávní politickou dohodou o rozdělení Československa na Českou a Slovenskou republiku k 1. lednu 1993.

Demokratická euforie

Listopadová a prosincová československá revoluční obnova demokracie z roku 1989, při níž se nerozbila jediná výkladní skříň, byla obdobně jako v roce 1918 vznik ČSR a rozpad nedemokratického Rakousko-Uherska v první řadě výsledkem zásadní změny mezinárodního poměru sil, jejím politickým využitím k odstranění východoevropských nedemokratických režimů a následným rozšířením demokratické formy vlády do středovýchodní Evropy.

Obdobně jako v roce 1918 a několika následujících letech se v Evropě a ve světě po roce 1989 valem šířila demokratická euforie podložená reálnou možností plynulé stabilizace světa na demokratických civilizačních základech po porážce sovětského

totalitní komunistické říše ve studené válce se Spojenými státy americkými a jejich spojenci. Tehdy všeobecně sdílený myšlenkový trend nejvýrazněji vyjádřil americký politický filosof Francis Fukuyama v působivé knize *Konec dějin a poslední člověk*.

Dnes již zjevná skutečnost, že tehdejší očekávání brzké globální bezkonkurenční nadvlády demokratické civilizace byla přehnaná, plyne ze závažného rozdílu mezi nedemokratickými režimy, jež byly poraženy v první světové válce a komunistickým totalitarismem, jehož východoevropské panství podleho náporu USA a jejich demokratických spojenců v roce 1989. Komunistický totalitarismus nadto nebyl poražen na válečném poli, nýbrž důslednou, ofenzivně pojatou pozicí, hlavně studenou válkou, energicky zahájenou a vedenou Spojenými státy americkými po nástupu Ronalda Reagana do prezidentské funkce v roce 1980.

Narozdíl od nacistické ideologie nebyla marxisticky založená komunistická ideologie spolu se svými neomarxistickými odnožemi po roce 1989 zavržena veřejným míněním, přestože komunistické totalitní režimy po dobu své vlády zavraždily mnoho desítek milionů svých obyvatel. Dnes jsme proto opět svědky závažného ohrožení existence demokratické civilizace politickým uplatňováním současných verzí marxismu, a to souběžně s globálním islamistickým terorismem. Polistopadový vývoj postkomunistické České republiky přitom jen názorně v malém dokládá, co se *mutatis mutandis* v Evropě a ve světě dělo a děje ve velkém.

Po více než čtyřicetileté nadvládě komunistického totalitního režimu se život v československém totalitním prostředí stal více či méně běžným generačním návykem, jakousi životní samozřejmostí. Přitažlivost západních demokratických společností se proto týkala v první řadě životní úrovně poměřované spotřebními kritérii. Souběžná existence občanských svobod se v důsledku vlivu po čtyři desetiletí režimem houževnatě vštěpovaného marxistického ekonomického determinismu již zpravidla nestávala hlavním důvodem obdivu Západu značnou částí obyvatel komunistického Československa.

Disidentská uskupení, jež koncem roku 1989 v Československu svrhla komunistický režim, se však v daném preferenčním ohledu od většiny obyvatel výrazně odlišovala. Potlačovaná svoboda jim

byla charakteristicky přednější než hospodářská konzumní úroveň. Svobodu si nicméně jednotlivé směry hnutí odporu proti komunistickému totalitarismu, jež provedly sametovou revoluci, zavedly ústavně demokratický politický systém, utvářely politický život demokratického Československa a po jeho rozdělení České republiky, představovaly velmi rozdílně.

Polistopadové politické proudy

Ve vztahu k politické demokracii lze u tehdejší české revoluční elity rozlišit tři základní myšlenkové proudy. Byl to za prvé nekomunistický demokratický směr, navazující na tradice první Československé republiky i jim blízké anglosaské koncepcce liberální politiky a s nimi spjaté kapitalistické ekonomiky.

Dalším, v českém disidentském prostředí zjevně nevlivnějším myšlenkovým uskupením byl reformně komunistický, tzv. eurokomunistický myšlenkový proud, zastávaný komunistickými politiky a intelektuály z okruhu československého pokusu o demokratizující reformu komunismu v roce 1968.

Třetím myšlenkovým zaměřením disidentského revolučního okruhu byli zastánci neomarxistických a neokorporativistických koncepcí nedemokratické nadvlády dirigisticky nad-demokratických elit a s nimi spjatých uskupení tzv. občanské společnosti, ve skutečnosti ale úzkých zájmových sdružení a skupin bez skutečně relevantního demokratického mandátu.

Spor zastánců demokratické politické kultury s marxistickým totalitarismem se tak stal hlavním zdrojem napětí uvnitř revolučního sdružení, jež utvářelo vedení Občanského fóra jako elitu, uskutečňující československou sametovou revoluci. Z této základní rozpolcenosti revolučního centra logicky vyplývá, proč se sametová revoluce nebyla sto důsledně vypořádat s komunistickým totalitarismem.

Dvě posledně uvedená uskupení ve vedení Občanského fóra se totiž s marxistickou a jí blízkou fašizující korporativistickou ideologií zdaleka nevyrovnala, ale naopak ji v zásadě vyznávala jako svůj politický program. Za tristní situace, kdy značná část revoluční elity přijímala podstatné ideologické prvky komunistického režimu, nebylo vůbec samozřejmé, a je proto nanejvýš obdivu-

hodné, že se v Občanském fóru jednak podařilo zabránit reformním komunistům, silně podporovaným sovětským reformně komunistickým vůdcem Gorbačovem, aby v Československu převzali politickou moc.

Druhým neméně významným úspěchem obnovené československé demokracie pak bylo volební vítězství nekomunistických, korporativismem nezdeformovaných československých demokratů, od roku 1991 sdružovaných v Občanské demokratické straně vedené liberálním ekonomem Václavem Klausem, v parlamentních volbách v roce 1992.

Všeobecně uznávaný politický smysl a cíl československé sametové revoluce, chápaný jako *svoboda, demokracie a nezávislost občanů a jejich státu* se tak zdánlivě stal trvalou samozřejmostí. Svoboda, demokracie a nezávislost ale z povahy věci nikdy samozřejmostí nebyly, nejsou a nebudou. Celé lidské dějiny jsou v první řadě zápasem o ně. To uplynulých patnáct let od československé sametové revoluce, právě tak jako naše přítomnost, ukazuje dostatečně názorně.

Rozpad Československa

Politická převaha nekomunistických a nefašizujících demokratů, jednoznačně usilujících o svobodu, demokracii a nezávislost Československé republiky, jež se projevila od průběhu sametové revoluce v roce 1989 po parlamentní volby v polovině roku 1992, nezůstala bez aktivní odezvy. Ta se záhy projevila jak u českých a vlivných zahraničních neomarxistických i korporativistických hnutí, tak i u zahraničních a domácích politických uskupení, jež obnovu a samostatnost demokratického Československa vidí jako dějinnou křivdu a nespravedlnost.

V zásadě si přejí absurdní návrat dějin před 28. říjen 1918, nebo do času mnichovského velmocenského diktátu z 29. září 1938, následující fašizující druhé Československé republiky s její protidemokratickou a protiliberální politickou ideologií, jejíž krátká, ani ne půlroční existence vyvrcholila nacistickým Německem podpořeným odtržením Slovenska a německou okupací zbytku českých zemí.

Jednoznačným úspěchem tohoto politického směru bylo roz-

dělení Československé republiky na dva samostatné státy, jehož příprava se stala nevyhnutelnou politickou alternativou občanské války po parlamentních volbách v roce 1992. Tuto dramatickou státoprávní situaci způsobila v první řadě politická neprozíravost, nezodpovědnost a neschopnost do parlamentních voleb v roce 1992 vládnoucího neomarxistického uskupení Občanského fóra.

Tehdejší rozhodující vládní kruhy přirozeně narůstající problému uspokojení slovenských politických aspirací a jejich zneužívání k rozbití Československé republiky trestuhodně ignorovaly, bagatelizovaly a odmítaly včas přijmout nezbytná opatření, jež by v první řadě přesvědčivě zaručovala faktickou i symbolickou rovnoprávnost obou národů ve společném státě.

Po parlamentních volbách v roce 1992 českou politickou reprezentací prozíravě urychlené rozhodnutí rozdělit Československou republiku zajistilo následné úzké, přátelsky nadstandardní vztahy obou sousedních střeoevropských demokracií, jejichž zahraničně-politická aktivita se nápadně vyznačuje vzájemně prospěšnou součinností. Československá demokratická tradice racionálně klidných, samostatných revolučních změn se i v této dramaticky vypjaté a značně nebezpečné dějinné zkoušce osvědčila jako evropsky příkladné, v zahraničí právem vysoce ceněné jednání vládních představitelů demokratické politické kultury.

V situaci, kdy po parlamentních volbách v roce 1992 ve vládě vystřídala dosavadní převahu neomarxistů a neokorporativistů garnitura nemarxistických a korporativismem nedotčených demokratických liberálů, jež v oslabené koaliční podobě ještě obnovila svůj mandát v následujících parlamentních volbách v roce 1996, se politicky zvýraznilo sepětí mezi jejich domácími a zahraničními oponenty.

Terčem polemiky domácí marxisticko-korporativistické opozice se stala kromě její vládní politikou zaviněného rozdělení Československa v první řadě českými nemarxistickými demokraty uskutečněná, historicky bezprecedenční privatizační transformace komunistické ekonomiky v kapitalistickou. Zde se úspěšně uplatnila osvědčená demagogická metoda reflektoru jako výlučně propagandistické zaměření na konkrétní neúspěšné případy při-

vatizace, jež se veřejnosti účelově a nekorektně předkládaly jako podstata jejího celkového průběhu.

Tím neomarxistická a korporativistická opozice oživila hlavní prvky staré komunistické, v marxismu založené hospodářské ideologie, vykreslující státní řízení ekonomiky jako spásnou racionální metodu ve srovnání s údajně požitkářsky sobeckou, ke krachu zákonitě vedoucí svévolí kapitalismu jako systému nespravedlivého vykořisťování. Neomarxisty zaviněné nevyrovnání značné části veřejnosti s komunistickou totalitní minulostí Československa vytvořilo předpoklady pro značný ohlas této primitivní demagogie a souběžný výrazný vzestup voličské podpory neforemovaným komunistům.

K této nízké demagogii sáhla zejména polokomunistická ČSSD pod vedením Miloše Zemana označením kupónové privatizace jako „podvodu století“ a obnovy kapitalismu jako politiky „spálené země“ (zhruba polovina členů ČSSD jsou někdejší členové KSČ). Ideologie ČSSD tak v zásadě ospravedlnila dosavadní hroubou, klasicky komunistickou demagogii KSČM a souběžný výslovný marxismus této politické strany.

Sarajevská mezihra

Pád pravicové koaliční vlády Václava Klause v listopadu 1997, známý jako „sarajevský atentát“, byl úspěšnou politickou odvetou v roce 1992 demokratickými parlamentními volbami od vládní moci odstavených neomarxistů a neokorporativistů sdružených kolem prezidenta Václava Havla.

K ní došlo v součinnosti s částečně korporativisticky a socialisticky orientovanou, na německou CDU-CSU úzce napojenou vládní KDU-ČSL, mocensky dostatečně neuspokojenou menší částí ODS, vládní ministranou ODA a ve zjevné dohodě jak s tehdejší německou vládní CDU-CSU, tak tehdy neomarxisticky zaměřenou liberální administrativou USA. Svoboda, demokracie a nezávislost státu jako smysl 17. listopadu 1989 a jím odstartované sametové revoluce se po osmi letech dostaly do první kritické zatěžkávací politické zkoušky.

Ta se týkala již fungujícího demokratického politického systému, stupně demokratické kulturní vyspělosti občanů a v nepo-

slední řadě mravního charakteru českých demokratických politiků. Drama České republiky, jež po sarajevském atentátu následovalo a skončilo ustavením jednobarevné socialistické vlády tzv. opoziční smlouvou po předčasných parlamentních volbách v létě roku 1998, mělo dvojí výsledek. Ukázalo se, že ústavní demokratický systém již po osmi letech zakořenil natolik, že jej dosud ojedinelá polouřednická vláda, fakticky řízená prezidentem republiky, nemohla narušit.

Rovněž stupeň demokratické politické kultury občanů zabránil alespoň tomu, aby se zástupný demagogický argument neomarxistů, korporativistů a mocensky neuspokojených členů ODS, zacílený na tehdejší neprůhledné finanční hospodaření této politické strany, stal hlavním motivem rozhodování voličů v předčasných volbách. Tím se naopak do značné míry stala morální neúnosnost způsobu, jímž v listopadu 1997 došlo k pádu vlády. Tato skutečnost rovněž významně zapůsobila na chování ČSSD, jež se od sarajevských praktik distancovala a stala se vítězem předčasných parlamentních voleb, zatímco strůjci pádu vlády utrpěli volební porážku a ODS se po přestálé krizi stala druhou nejsilnější politickou stranou.

Nerealistické politické sebevědomí a jím osudově zkreslený odhad skutečné politické situace způsobil u českých neomarxistů a korporativistů kolem prezidenta Havla spolu s Uníí svobody založenou mocensky neuspokojenými, sarajevskými politiky a členy ODS, ODA a KDU-ČSL vedené Josefem Luxem, že nakonec nebyli schopni sestavit původně zamýšlenou vládu v koalici s ČSSD. Tak umožnili vznik její, smyslu sametové revoluce mnohem bližší, kompromisní alternativy, známé jako opoziční smlouva mezi ČSSD a ODS.

Občanští demokraté se v ní zavázali podpořit menšinovou vládu sociálních demokratů, jestliže nepřekročí její konkrétně vymezené liberálně ekonomické podmínky. Dosud vládnoucí neomarxisté a korporativisté z prezidentova mocenského okruhu se tímto krokem spolu s nimi spjatou KDU-ČSD a Uníí svobody dostali do role politické opozice. Odtud, a to v podobě na ně přímo navázaných a takto ad hoc vytvořených organizací údajně občanské společnosti se dokonce třikrát pokusili o mimoparlamentní, neústavní změnu parlamentními volbami demokraticky vzniklých politických poměrů v zemi.

Dějinná křižovtka

V České republice se stali vládnoucí stranou polokomunističtí sociální demokraté, byť do jisté míry svázaní podmínkami opoziční smlouvy, stanovenými občanskými demokraty. Jak první, tak druhá, opoziční smlouvou již nevázaná vláda polokomunistických socialistů (ve druhém případě ve vládní koalici s lidovci a unionisty), způsobila tíživý vzrůst nezaměstnanosti jako důsledek částečné obnovy neliberálních, komunistické praktiky připomínajících poměrů.

Ty jsou patrně zejména v obnově byrokratického šikanování občanů, soustředěném omezování, často znemožňování svobodného podnikání, omezení nezávislosti státu nevýhodnými podmínkami vstupu do Evropské unie, v zavádění a posilování charakteristických rysů policejního státu a v podpoře státní samostatnosti České republiky fakticky likvidující tzv. evropské ústavy EU. Charakteristickým vnitropolitickým důsledkem sedmileté socialistické vlády je již dvacetiprocentní voličská podpora komunistů. Svoboda, demokracie a nezávislost jako smysl sametové revoluce jsou po patnácti letech ve stavu závažného ohrožení.

Přítomné zásadní ohrožení smyslu sedmnáctého listopadu a demokratické sametové revoluce probíhá, obdobně jako jejich patnáct let starý zrod, opět v nanejvýš významných zahraničně-politických souvislostech. V současném světě nyní dochází ve značně vyostřené podobě ke zřejmě dlouhodobému zásadnímu střetu mezi mravně založenou demokratickou civilizací a s ní spjatým politickým a ekonomickým životem na jedné straně a dirigisticky orientovanými neomarxistickými, resp. neokorporativistickými proudy, souběžně s globálním islamistickým terorismem na straně druhé.

Demokratickou politiku postupně likvidující dirigismus neomarxistické a neokorporativistické ražby se stal vůdčí federalistickou ideologií a praxí Evropské unie, jež usiluje o centralizaci evropských demokracií do nadstátního dirigistického útvaru, nedemokraticky ovládaného centrálními evropskými velmocemi, v první řadě Německem a Francií.

Tento záměr, fakticky likvidující státní samostatnost, tedy skutečnou státnost menších členských států EU, nevratně uskuteč-

ňuje *Smlouva o zřízení evropské ústavy*, jejíž ratifikace má proběhnout do dvou let. Pokud by Česká republika tento dokument ratifikovala, zřekla by se své demokratické státní samostatnosti, obnovené před patnácti lety po porážce československého komunistického totalitního režimu, jenž byl součástí sovětské komunistické říše. Tím by se zřekla smyslu sametové revoluce, vytčeného a uskutečňovaného po sedmnáctém listopadu 1989.

Evropská unie se svým stále zjevněji nedemokratickým a neliberálním směřováním a nekritickou megalomanskou snahou stát se faktickou dirigistickou likvidací demokratického politického života vzorem globální orientace lidských dějin (tento záměr uvádí např. *Deklarace o budoucnosti Evropské unie, na němž se shodla Evropská rada* 15. prosince 2001) dostává do stále patrnějšího souvislého konfliktu se Spojenými státy americkými, jež Evropská unie podle své vůdčí strategické zahraničně-politické doktríny velmocenského multilateralismu fakticky považuje za strategického mocenského protihráče.

Globálním spojencem současné Evropské unie jako zatím nejvyvinutějšího útvaru soustavně eliminujícího demokratickou státnost menších států je celosvětově rozšířené neomarxistické hnutí tzv. *globální správy-global governance*, soustředěné kolem *Organizace spojených národů* se zatím jediným existujícím institucionálním prvkem v podobě *Mezinárodního trestního tribunálu*.

Česká republika nyní dospěla na vpravdě osudovou dějinnou křižovtku, na níž se do dvou let ukáže, zda nezradí svobodu, demokracii a nezávislost jako nesamozřejmý smysl sedmnáctého listopadu, anebo se jej v rozporu se svobodou s demokracií Evropy vzdá ve prospěch státní nesamostatnosti a podřízenosti nedemokratické, svobodný politický a občanský život likvidující Evropské unii.

Politická tvorba dějin

Oskar Krejčí

politolog, bývalý poradce komunistického premiéra Adamce

Politika je zpravidla nástrojem údržby pořádku, všední úřednickou ochranou majetku a dosaženého stupně svobody i rovnosti. Nebo je politika nositelem destruktivních sil, které si v podobě válek vyžádaly v dějinách stamiliony mrtvých. Kultivaci podmínek života jednotlivců a skupin ve všední dny obstarává technologický a ekonomický rozvoj. Jen zřídka čas oponou trhne tak, že obnaží ty mocenské základy uspořádání mezilidských vztahů, které vývoj brzdí. Někdy pak následují revoluce, svátek politiky. Od nich jsou pak odvozovány principy nové doby, smysl každodenní politiky i oprávněnost nových privilegií.

Problém interpretace

Snad nejčastějším přehmatem vykladačů revolučních událostí je hrdinská interpretace. Vítězné nové elity si zmonopolizují zásluhy, historikové pak líčí jejich mytickou sílu a schopnost slovem či hlavou prorazit zeď. Až po letech bývá ukončen spor, kdo je nejdůslednějším obhájcem ideálů revoluce, zda jejím smyslem bylo všeobjímající bratrství, nebo pomsta, kdo má právo na funkce a odměny. To není problém pouze sametové revoluce – tak je tomu pokaždé, ať již v Paříži či Petrohradě, v roce 1948 nebo v roce 1989.

Přeceňování role studentů patří k oficiální legendě o sametové revoluci. Studentský buřičský potenciál vyrůstá z faktu, že jde o sociální skupinu lidí s vyhraněným světovým názorem a svobodných v tom smyslu, že jsou nezávislí – ve srovnání s námezdními pracujícími mají mnohem méně odpovědnosti za blízke i sebe sama, ale jsou zároveň povětšinou sociálně zajištěni. Znají mnoho odpovědí, ale málo otázek. Z dětství si nesou pohádkový cit pro spravedlnost a zároveň jsou snadno manipulovatelní.

Jejich skutečná revoluční funkce je čeká až den poté, kdy převezmou společenskou odpovědnost.

Skutečné revoluce stavějí, ne pouze bourají. Ti, kdo se domnívají, že studenti v ony listopadové dny roku 1989 určili osud země, nevidí, že studenti mohou v politice něco rozhodnout jen tehdy, když už ostatní vše přichystali. Jestliže tomu tak není, čeká je osud studentských bouří 60. let ve Francii a Spojených státech, nebo 80. let v jihokorejském Kwangju a čínském Peking. Tato skutečnost nikterak nesnižuje osobní statečnost studentských buřičů, jen varuje, že ne vždy je politická moc připravena vzdát se manifestantům.

Jinou patnáct let pěstovanou iluzí je spiklenecká teorie, představa o dohodě starých struktur s novými vládci o pokojném předání moci výměnou za beztrestnost. Hledají se tajemní hybatelé dějin, kteří dokáží moc dávat i brát. Pátrá se v seznamech spolupracovníků StB, ale i pomocí analýz nejrůznějších schůzek mocných a bezmocných. Opět chybí schopnost širšího pohledu: v Praze se událo v zásadě pouze to, co se odehrálo i v jiných evropských socialistických zemích.

Představám o spiknutí se ale především vzpírá již zmíněná skutečnost, že politici většinou svými rozhodnutími pouze reagují na poslední události. Až dodatečně, při sebeobhajobě tváří v tvář výsledkům, politici přisuzují svým činům hlubokomyslné motivy. A novináři a historici či vyšetřovatelé pak reakcím politiků na každodennost přisuzují koncepci či dokonce podobu dobře zpracovaných scénářů. Zpravidla je najdou tak, že si je vymyslí. Zdá se ale, že i kdyby takovéto scénáře v ony listopadové dny existovaly, na scéně chyběli herci, kteří by je dokázali zahrát.

Zpětný pohled na listopadové dny roku 1989 v Praze ukazuje, že síly revoluce byly pro normální dobu zcela nedostatečné. To platí pro radikální opozici s Chartou 77 v čele, která neměla organizační struktury či propagandistické možnosti k provedení převratu a jejíž prostředí bylo prošpikováno spolupracovníky Státní bezpečnosti. Ještě více to ale platí pro reformní síly uvnitř komunistické strany. O možnosti odstranit byrokratický socialismus nakonec rozhodla specifická kombinace faktorů, z nichž každý byl významný:

- mezinárodní situaci určoval rozklad moci komunistů v Sovětském svazu, rozpad je role mocnosti a pád režimů v okolních socialistických zemích;
- vášnivá touha široké veřejnosti po liberálních svobodách a západoevropské životní úrovni;
- odhodlanost vůdců opozice a jejich schopnost přizpůsobit se rychle se měnící situaci;
- pasivní rezistence většiny komunistické strany vůči vedení KSČ a státu;
- degenerace vedení KSČ, jeho ztráta schopnosti politicky jednat v nových mezinárodních a vnitřních podmínkách.

Samotný start událostí dne 17. listopadu padá na vrub neohraibaným bojům uvnitř vedení KSČ.

Vláda jako centrum

Mnoho radikálů z komunistických řad už od pléna ÚV KSČ 24. listopadu 1989 označuje Ladislava Adamec za hlavního viníka porážky socialismu, neboť zahájil dialog s opozicí. Blíže pravdě je ale Petr Pithart, který v rozhovoru pro slovenský deník *Národná obroda* prohlásil, že „skutečnými protivníky byli jen Ladislav Adamec a jeho lidé... KSČ byla absolutní nulou“. Tato teze skrývá charakteristiky tří prvních etap sametové revoluce.

Premiér federální vlády se neukázal jen jako jediný muž dialogu uvnitř oficiálních struktur. Navázal kontakt s opozicí a nejen že s ní hovořil, on s ní také sjednával dohody. To znamená, že nejen poslouchal, ale také vznášel námitky a požadavky. Skutečné jednání je hledáním společných zájmů a kompromisů. Adamcovou počáteční výhodou bylo, že byl mužem středu mezi vedením KSČ a vedením Občanského fóra (OF) spojeného s Veřejností proti násilí (VPN).

V onu hodinu, kdy se vedení OF a VPN 6. prosince setkalo s generálním tajemníkem ÚV KSČ Karlem Urbánkem, tuto výhodu ztratil. Když vedení KSČ přistoupilo na všechny požadavky opozice, přestalo být pro OF a VPN nejen nebezpečným protihráčem, ale zmizelo i jako účastník hry. Takto skončila první etapa sametové revoluce: Ladislav Adamec se z muže kompromisu změnil na jediného protivníka.

V ony listopadové dny bylo možné zaznamenat čtyři základní chyby v postupu lidí z Adamcova okolí:

Jednání s vedením opozice měla být veřejná. Nevyužitým politickým kapitálem Ladislava Adamce zůstalo, že na těchto setkáních prokazoval věcný, kolegiální přístup k opozičním politikům, čímž dával najevo demokratickou schopnost vnímat oprávněnost jejich návrhů. Zároveň vystupoval jako politik s nepředstíranou obavou o osud země. Z veřejného jednání by také bylo zřejmé, jak se postupně měnily požadavky vedení OF a VPN. Právě tak by bylo vidět, že to byl Václav Havel, kdo ve vypjaté atmosféře jednání svojí přirozenou autoritou pevně řídil delegace opozice, že to byl on, kdo slovem i písmem formuloval závěry jednání.

Lidé z okolí Ladislava Adamce nedokázali prosadit žádné opatření, které by mohlo vést – byť k dočasnému – zisku strategické iniciativy. Tak v ony dny zhynuly dva předložené návrhy. Prvním byl rozbor zpracovaný těsně po 17. listopadu, který upozorňoval, že jediným řešením krize může být kulatý stůl a že základním závěrem kulatého stolu musí být rozhodnutí o volbách do zákonodárných sborů; návrh doporučoval předběhnout jednání a volby vypsát ještě v podmínkách existence stranických a státních struktur. Druhý návrh směřoval ke schválení ústavního zákona o přímé volbě prezidenta občany, a to v době, kdy ještě nezapadla Adamcova hvězda. Tyto návrhy, které odpovídaly strategii „utíkat tak rychle, až je pronásledovatelům vnucen směr závodu“, se nikdy nepodařilo realizovat. Snaha o iniciativu pak zcela zmizela v okamžiku, kdy se Marian Čalfa ukázal jako člověk, který nedokáže z kanceláře premiéra formovat moderní levicovou stranu – byť to původně svému poradci, kterého po Adamcovi zdědil, slíbil.

Adamcova skupina pozdě zareagovala na skutečnost, že se politicky zhroutilo vedení KSČ. Navyklá disciplíně a stále žijící v představě, že ministerstva vnitra a obrany jsou řízena přímo z ÚV KSČ a ne z vlády, obracela s napětím oči směrem ke stranickému aparátu. Činila tak o dva dny déle, než bylo nezbytně nutné. Takto ztratila taktické výhody z prvních dnů a nedokázala se včas adaptovat z role partnera v tlaku na vedení KSČ na roli jediného protihráče OF a VPN.

Z taktických pochybení, k nimž patří formulace výzvy ke klidu ve vystoupení Ladislava Adamce na Letenské pláni v předvečer generální stávky či nezdůvodnění vlády 15: 5, se jako největší jeví odlet Adamce do Sovětského svazu počátkem prosince 1989 na zasedání vedení států Varšavské smlouvy. V pozadí této chyby je přecenění významu Kremlu, omyl v odhadu možnosti a rizika zásahu SSSR do dění v Praze. Mnohem užitečnější by bylo strávit ony hodiny jednáním s opozicí, na němž Adamce nedokázal a nemohl zastoupit místopředseda vlády.

Komplexnost hry

Obecně vzato bylo vítězství opozice předem dáno. Kdyby nezačala revoluce 17. listopadu, začala by na Den lidských práv 10. prosince nebo o měsíc či dva později. Hra byla vyhraná, jenom nebylo zcela jasné, jak je rozehraná. Od samého počátku byla vláda v nevýhodě – už proto, že musela zohledňovat situaci na více frontách než OF. Ladislav Adamec hrál simultánku na čtyřech šachovnicích, a i když riziko v jednotlivých hrách bylo odlišné, utkání probíhala současně. Každý svůj tah musel posuzovat podle toho, jakou odezvu vyvolá nejen u vedení OF a VPN, ale i u veřejnosti, ve vedení KSČ a v Moskvě. Vedení OF a VPN mělo zjednodušenou situaci tím, že pozornost muselo věnovat vedení KSČ a získání vlivu na veřejnost.

Dokud byl ústředním požadavkem tlak na personální změny ve vedení KSČ, byly vláda a vedení OF tichými společníky, byť sledovaly odlišné cíle. To bylo veřejným tajemstvím už dva dny po nevhodném prohlášení předsednictva ÚV KSČ z 19. listopadu. Právě na setkání Adamce s vedením OF na Úřadu předsednictva vlády 28. listopadu došlo k dohodě o vládní zákonodárné iniciativě k úpravě Ústavy (změny se týkaly vedoucí role KSČ ve společnosti a představy marxismu-leninismu jako povinného světového názoru), o nové vládě do 3. prosince a podpoře požadavků OF na získání kancelářských prostor. A tyto dohody byly dodrženy. Až poté, kdy se vedení KSČ zhroutilo, obrátilo OF a VPN palbu na vládu.

Problém zásahu ze SSSR byl sice ve Špalíčku vnímán, byl ale natolik nečitelný, že se s ním nedalo věcně kalkulovat – přinejmenším do doby, než lidé z Adamcova okolí zajistili vedení OF kontakty s vlastními kurýry z Moskvy; ti byli přizváni, aby pomohli pa-

cifikovat nebezpečně nechápavé konzervativce na velvyslanectví SSSR. Opozice tedy hrála na menším množství šachovnic než vláda a zaměřovala je postupně. Tím podstatným však bylo, že vedení OF a VPN mělo po celou dobu po 17. listopadu v rukou iniciativu.

Druhá etapa sametové revoluce gradovala ve chvíli, kdy došlo k oznámení složení vlády vytvořené 3. prosince, tzv. vlády 15: 5. Zásadní veřejné odmítnutí ze strany OF a VPN nebylo dáno jen jejím složením. Předně Ladislav Adamec několikrát při jednáních žádal vedení OF a VPN o personální návrhy, ale žádné nedostal; prvních šest jmenných návrhů do vlády bylo obsaženo v dopise Václava Havla a Milana Kňažka až z 6. prosince. Na druhé straně jména členů vlády 15: 5 obdrželo vedení OF ještě před jejím jmenováním prostřednictvím iniciativy Most. Zároveň složení vlády 15: 5 ukazuje, že byli vystřídáni právě ti ministři, kteří odmítli Adamcův návrh prohlášení k událostem 17. listopadu a mají na svědomí přijetí zcela nevhodného provolání, které vyhnalo pětinu obyvatel Prahy do ulic. Zásadní význam měl příchod generála Miroslava Vacka do funkce ministra obrany: statisícové demonstrace v Praze nemohla potlačit policie, na jejich rozehnutí by byla nutná armáda.

Projevem změny cílů OF a VPN byla účelová veřejná skandalizace ministra zahraničních věcí a ministra paliv a energetiky. Takto byl poprvé použit nástroj mocenského boje, který byl pak pro velký úspěch v následujících letech nasazen masově. Výsledkem byl tvrdý veřejný nátlak na premiéra, kterému se on odmítl podvolit. V osobním rozhovoru Adamec otevřeně řekl Havlovi, že celý život věnoval výstavbě socialismu a že se nebude podílet na jeho demontáži. Odstoupil dobrovolně, což je v politice velice vzácné koření. Začala třetí etapa sametové revoluce.

Posloupnost kroků

Po té, když se Ladislav Adamec rozhodl rezignovat, povolal si za přítomnosti jednoho ze svých poradců dva místopředsedy vlády, Bohumila Urbana a Mariána Čalfu. Vyzval je, aby se mezi sebou dohodli, koho má navrhnout na premiéra. Pak se Urban a Čalfa v doprovodu poradce odebrali do Čalfovy kanceláře. Urban navrhl, aby se předsedou vlády stal Čalfa s tím, že jemu

ponechá funkci místopředsedy. Poradce namítl, že jeden by měl být premiér a druhý odejít z vlády, aby byla uvolněna místa pro opozici. Urban poté z místnosti odešel. Po dohodě o tom, že v nové funkci by měl Čalfa provést ústupky opozici a „utíkat tak rychle, až začne určovat směr“, doprovodil poradce Čalfu zpět k Adamcovi.

Prezident Gustáv Husák ale přesto vybíral Adamcova nástupce ze dvou kandidátů: tím prvním byl tehdejší ředitel Československé televize Miroslav Pavel, tím druhým místopředseda federální vlády Marian Čalfa. Je obtížné soudit, podle jakých kritérií zestárlý a izolovaný Husák rozhodoval. Jedno je však jisté: výběrem premiéra z východu Československa ztížil a možná přímo znemožnil, aby do funkce prezidenta byl zvolen další Slovák, Alexander Dubček.

Na schůzce Václava Havla a Mariana Čalfy, zorganizované na Úřadu předsednictva vlády ve speciálně pro tyto účely prověřené místnosti vzápětí po pověření Čalfy sestavením vlády, bylo dosaženo dohody. A byl to právě premiér Marian Čalfa, kdo ve Federálním shromáždění přednesl návrh na zvolení Václava Havla prezidentem – jeho kandidaturu ovšem již dlouho předtím u Adamcových spolupracovníků i ve vedení OF a VPN prosazoval Michael Kocáb. Byl to prezident Havel, kdo pak z balkonu na manifestaci v Košicích slíbil, že po volbách opět navrhne Čalfu na premiéra. U kulatého stolu pak nedošlo jen k dohodě o volbách – *jedním z nejvýraznějších československých specifíků byla tzv. rekonstrukce zastupitelských sborů, věrná to replika konsolidace týchž orgánů po 21. srpnu 1968.* Je zajímavé, že proběhla až po zvolení nového prezidenta.

Nastartování sociálně-ekonomických změn postupovalo pomaleji než výměna lidí. Na této cestě se postupně problémem stávalo řešení aktuálních otázek spojených se spravováním státu a výhled do budoucna, ne pohled zpět na společného nepřítele. OF a VPN se rozštěpily na strany s odlišnými programy. Radost ze získané svobody jednotlivce pak doprovázel fakt, že se o zásadních otázkách dalšího vývoje – o restitucích, všeobecné privatizaci, lustracích a rozdělení státu – nerozhodovalo společně, že se ani nestaly předmětem předvolebních diskusí. Revoluční svátek skončil, nastoupily všední politické dny.

Závěr

Revoluce přicházejí proto, aby nespravedlnost a chaos změnily na přirozený řád. Chvíli, po dobu osvícenského století, se zdálo, že tento řád má stejné konstanty a de-terminanty jako fyzika a mechanika, že stačí dát jen lidi na správná místa. Když však Hegel oslavil Velkou francouzskou revoluci jako nádherný východ slunce, kdy se člověk poprvé stavěl na hlavu – tedy na myšlenku – a podle ní buduje skutečnost, ukázal na velký problém.

Není to přirozenost jako pravda věčné přírody, ale přirozenost nedokonalého lidského poznání a přirozenost lidských zájmů, která rozestavuje lidi v revoluci a po ní. Revoluce nezaměňují lež a nenávisť za pravdu a lásku – přinášejí jen nový typ nedokonalosti. Revoluce nejsou vykupitelské. Ty lepší nabízejí více rovnosti a více svobody pro více lidí. Ty horší dávají větší moc a majetek malé skupině oligarchie.

Sudme zločiny komunismu

Karel Steigerwald

dramatik a spisovatel

Česká televize uvedla k výročí zahájení norimberského procesu s nacisty (20. 11. 1945) pozoruhodný film. Je to připomenutí dobré a aktuální.

Vyrovnaní s nacismem probíhalo složitě, ne vždy úspěšně a trvalo dlouho. My, kteří máme na krku vyrovnaní s komunismem, však můžeme jen závidět. Norimberský proces, to byla civilizační novota: soudit zločince, kteří své zločiny proti lidskosti a míru páchali pod rouškou „politiky“, protože se zmocnili vlády, nebylo do té doby zvykem. Války se považovaly za kus lidské přirozenosti, poražený útočník byl buď zabit, nebo ne, ale za zločince jej nikdo nepovažoval. Toho se držel Göring: Vítězové soudí poražené, říkal.

Ve skutečnosti soudila demokracie zločiny totalitního systému. Proces byl možný proto, že Němci bezpodmínečně kapitulovali, že se demokratické státy pod čerstvými dojmy z válečných hrůz a nacistické krutosti na procesu shodly a že osleple přibraly Sovětský svaz, jehož státní zřízení mělo na svědomí zločiny těm nacistickým velmi podobné. Těch podobných zločinů jsme se nakonec po válce v ruském objetí dočkali i my.

Nedočkali jsme se však žádného procesu proti zločinům komunismu, ať už domácího, či z Ruska exportovaného. Naše civilizace se vrátila před norimberský proces. Komunističtí zločinci jsou považováni za „politiky“, jejich zločiny za „politický život“ a jejich beztrestnost je odůvodňována všemi způsoby, které lze vymyslet. Komunismus není zločinný a jeho šíření není trestné. Velké množství evropských intelektuálů považuje dokonce komunismus za jakýsi druh květu evropského humanismu a lidského pachtění za svobodou.

Komunismus však stojí na stejném principu jako nacismus: má jednu základní pravdu, v jejímž jménu se lze proti lidskosti do-

pustit čehokoli. Nacistická pravda zněla: boj dobré rasy se špatnou, komunistická: boj pokrokové třídy s reakční. Obě tyto primitivní formulky ospravedlnily miliony vražd. To vše je dávno jasné, a přesto se v parlamentu naparuje Grebeníček, užívající dobrodiní demokracie k svému rozkvětu.

Na proces s komunismem a komunisty není nikdy pozdě. Většina komunistických vůdců, organizátorů vražd a násilí, už je po smrti a komunismus je po smrti také. Jedno z něho však přežilo: legenda o něm. Pohrobci komunismu říkají, že bránil chudé. Omyl, vraždil je stejně jako bohaté. Ani svobodu nepřinesl, nýbrž zničil.

Komunismus se z paměti lidí vytrácí. Překrývá jej dobrá legenda. A to je kůže, v níž se před námi Grebeníček produkuje. Když bude potřeba, klidně si oblékne i kůži komunistických obětí, aby se zaskvěl.

Mezinárodní proces s komunisty by se měl odehrát. Proti oblíbeným teoriím o „pokrokovosti“ komunismu, v němž se jen „cosi“ zvirtlo, měl by postavit nepřetržitý sled jeho zločinů, jejichž podstata vězí v základní svaté formuli: třídní boj.

Každého, kdo v zájmu svatých floskulí sáhne na svobodu a demokracii, měli bychom považovat za zločince. Má-li demokracie přežít i ta svatá hnutí, která se vynoří v budoucnu, aby zas strhla lidi ke krutosti, měli bychom odsoudit i to komunistické, které tu už bylo.

MF Dnes, 23. 11. 2004

Předlistopadový režim realistickými očima

Marek Loužek

Centrum pro ekonomiku a politiku

Patnáct let od pádu komunistického režimu v Československu je příležitostí diskutovat minulou dobu s větším odstupem. Česká veřejná debata se stále ocitá ve dvou extrémech. Na jedné straně pozorujeme nepřipustnou relativizaci minulého režimu a tezi, že komunismus prý „nebyl až tak špatný“. Z druhé straně se ozývá volání po tvrdším potrestání komunistických pohlavárů či dokonce požadavek na zákaz komunistické strany.

Cílem příspěvku je podívat se na předlistopadový režim a jeho pád střízlivěji. První část si klade otázku, zda bylo Československo 80. let 20. století totalitární, nebo autoritářský režim. Druhá část zkoumá, nakolik je legitimní srovnávat komunismus s fašismem. Třetí část upozorňuje na rizika korporativismu pro mladou českou demokracii. Čtvrtá část se ptá, nakolik je pro současný systém nebezpečná KSČM.

Československo 80. let – totalitní, nebo autoritářský režim?

V českých médiích jsme svědky nadměrného užívání slova *totalita*. Za totalitní bývá označováno Lukašenkovo Bělorusko, Husákovo Československo, Mussoliniho Itálie, Miloševićova Jugoslávie či Pinochetovo Chile. Ačkoli je používání pojmu *totalita* snadno pochopitelné (a snad i ospravedlnitelné) v politické rétorice, pro analýzu reality mnoha nedemokratických systémů je spíše nevhodné, někdy i zavádějící.

Pojem *totalitní* má ve společenských vědách svůj jasný obsah. Pro *totalitní režim* je charakteristické, že vládnoucí ideologie je totalitní, tj. prostupuje všemi oblastmi lidského života. Neponechává žádnou autonomii ekonomice, politice, kultuře či náboženství. Veškerý život v zemi ovládá jediná masová politická strana, v jejíž

čele stojí Vůdce. Heslo „velký bratr tě sleduje“ není jen propaganda, nýbrž reálná skutečnost pro většinu občanů.

Vládce či strana mají v totalitním režimu absolutní monopol nejen na kontrolu armády ale i médií. Existuje dokonalý systém fyzické a psychologické kontroly společnosti pomocí tajné policie, která používá teroristické postupy. Hospodářství podléhá centrálnímu řízení a plánování. Strana je pevně hierarchicky organizována a je prakticky sloučena se státní byrokracií.

Totalitní režim chce vytvořit „nového člověka“. Ačkoli se režim tváří jako sekulární, jeho mesianistická ideologie je náhražkou náboženství. Rituály jsou v totalitarismu na denním pořádku a jsou vnucovány všem obyvatelům, kteří se jich musí nadšeně účastnit. Mobilizace obyvatel v totalitním systému výrazně převyšuje participaci v jiných systémech. Režim má ambici ovládnout zemi či svět navěky. Projevuje expanzi navenek.

Autoritářské režimy jsou naproti tomu režimy s omezeným politickým pluralismem bez vybroušené vůdčí ideologie, bez intenzivní politické mobilizace, kde vůdce či skupina uplatňuje moc v rámci nejasně definovaných, ale předvídatelných hranic. Autoritářské režimy povolují omezenou pluralitu, pokud nenarušuje jejich vládnutí. Snaží se vytvořit reprezentaci odlišnou od parlamentního režimu.

Vládnoucí strana je v autoritářských režimech slabším aktérem než v totalitním režimu. Není tak jednotná a disciplinovaná. Režimy tolerují, někdy přímo podporují existenci řady sdružení, pokud zpochybňují samotnou podstatu režimu. Mohou dávat prostor církvím, univerzitám i soukromému sektoru. Dokonce používají při své vládě pojmy známé z demokracií jako ústavnost, suverenita, demokracie, ačkoli jim dávají nový, zvláštní obsah.

Za totalitní režimy lze ve 20. století označit Sovětský svaz v době Stalina či Německo v době Hitlera. Totalitními režimy byly rovněž východoevropské země v 50. letech 20. století, nebo Kambodža za vlády Rudých Khmerů. V zemích východní Evropy od 60. let 20. století však režim nesešňeroval život občanů totálním způsobem a existovala v řadě oblastí autonomie. Proto je pro ně vhodnější používat označení autoritářského režimu.

Rovněž pro italský fašismus, ačkoli Mussolini používal pojem

totalitní vůle, je přiléhavější pojem autoritářského režimu. Italský fašismus se v teoretické i praktické rovině držel především oportunistického nazírání; za jediné vodítko považoval naprostou bezprincipiálnost v praktické politice. Chile za Pinocheta byla rovněž autoritářským režimem, který ponechával překvapivě velký prostor ekonomickým svobodám.

V nedemokratických systémech, jaké existovaly v Československu, Maďarsku či Polsku 80. let, existovala sice vládnoucí strana, ta však neměla ambici ani schopnosti řídit celou společnost. Političtí odpůrci nebyli vyražďováni či posíláni do pracovních táborů. Existovala sice šikanovaná a perzekvovaná, ale fyzicky nelikvidovaná, v Polsku dokonce veřejně působící protisystémová opozice.

Ačkoli je populární označovat Československo před listopadem 1989 za totalitu, není to příliš trefné. V zemi existovala relativní autonomie různých oblastí i nepolitické sféry. Odpůrci režimu riskovali práci, osobní pohodlí a někdy i vězení, nikoli však život. Fyzický teror nedoléhal na celou společnost. To samozřejmě režim nijak neospravedlňuje, na druhé straně však není oprávněná ani přehnaná démonizace.

Každý, kdo měl odvahu se proti předlistopadovému režimu vzepřít, si zasloužil úctu. Většina obyvatel se normalizací přizpůsobila, nebo prováděla jen pasivní rezistenci. Bez skupiny statečných by nikdo na Západě ani nevěděl, že je s reálným socialismem něco v nepořádku. Přesto jejich situaci nelze srovnávat s pozicí odpůrců režimu v 50. letech nebo za nacismu. Tehdy šlo skutečně o život.

Lze klást rovnítko mezi fašismus a komunismus?

Diferencovaný pohled na totalitární a autoritářské režimy umožňuje zaujmout stanovisko k populární debatě o podobnosti fašismu a komunismu. Ozývá se tvrzení, že jsou fašismus a komunismus srovnatelné. To je pravda pro určité fáze jejich historického vývoje. Stalinský systém a hitlerovský systém si jsou strukturálně velmi podobné. Na druhé straně Československo či Polsko 80. let nedosáhly krutosti stalinské éry ani nacistické éry.

Nikdo nemůže vážně tvrdit, že jsou fašismus a komunismus *totožné*; samozřejmě že se liší. Zatímco komunismus byl interna-

cionálně socialistický, nacismus byl nacionálně socialistický. Oba systémy byly radikálně kolektivistické, protože obětovaly člověka světlým zítřkům. Posuzují-li se oba režimy nikoli podle propagandy, nýbrž podle výsledků, můžeme zjistit překvapivě podobnosti, přinejmenším v určitých jejích fázích.

Zločiny nacismu jsou tak obrovské a byly koncem války pro všechny tak zřejmé, že připomínat je jistě užitečné i dlouhou dobu poté, co už nežijí generace přímých viníků. Jádrem nacionálního socialismu byla revoluční tvůrčí vůle v zájmu panské rasy; výsledky Hitlerovy politiky jsou známé – miliony lidí utýraných v koncentračních táborech.

Stalinský teror byl plně srovnatelný s hitlerovským terorem. Stalin možná nepoužíval plynové komory, ale budoval pracovní tábory, dokázal uměle vyvolat hladomor, vyhladit národnostní menšiny, zlikvidovat celé společenské vrstvy. Rozdíl mezi Gulagem a Osvětimi není v míře brutality. Spíš v tom, že z Gulagu nemáme filmové záběry, zatímco v Osvětimi je nacisté obstarali.

Nabízí se otázka, jak je možné, že na počátku 21. století se u nás i v zahraničí s fašismem a komunismem zachází rozdílně: nacismus se připomíná, na komunismus se zapomíná. Jestliže na rockových koncertech někdo zahajuje či vytáhne hákový kříž, je okamžitě českou policií zadržen a obviněn z trestného činu; setká-li se komunistická mládež s rudými hvězdami a prapory, nikoho to nevzrušuje.

Asymetrii lze pozorovat i v mezinárodním měřítku. Když v moskevském mauzoleu dodnes odpočívá mrtvola prvního masového vraha ve 20. století a ruská дума za něj dokonce drží minutu ticha, nikoho ve světě nezarazí. Kdyby se bývalí nacističtí pohlaváři převlékli za „demokraty“ a uctili památku Adolfa Hitlera a jeho ostatky pietně konzervovali v centru Berlína, vypukl by všeobecný skandál.

Proč u nás ale i v zahraničí převládá do dnešních dnů viditelná asymetrie v hodnocení fašismu a komunismu? Důvodů je několik. Především: nacismus prohrál druhou světovou válku; komunismus ji vyhrál. Na Západě si většina pamatuje na protifašistický boj, zatímco pod komunistickým režimem trpět nemusela. Proto řada západních intelektuálů dodnes koketuje s marxismem, s fašismem téměř nikdo.

Dále, komunistické režimy nebyly svrženy revolucí. Byly spíše obětí vlastního zhroucení, která doprovázela lidová hnutí nejrůznější síly. Pád komunismu se nedá srovnat s porážkou fašistických režimů v roce 1945. Spíše se podobá pádu frankismu ve Španělsku; mezi včerejškem a dneškem se neprolévala krev. Dlouhé trvání komunismu (40–70 let) oproti nacismu (12 let) mělo navíc za následek určité „omilostnění“ komunismu.

Srovnáním různých typů fašismu a komunismu v čase a prostoru zjistíme, že mezi jednotlivými režimy existují určité rozdíly. V zemích střední a východní Evropy pod stalinskou nadvládou docházelo v prvních poválečných letech k justičním vraždám, mučení, zastrašování a teatrálním monstrprocesům. Existoval útlak, jenž měl rolníky donutit ke kolektivizaci a k likvidaci obchodu a malých soukromých podniků.

Na druhé straně ve srovnání s utrpením sovětského obyvatelstva zůstaly tyto hrůzy relativně mírné a nelze je označit přímo za genocidu (jako mohutné čistky ve 30. letech, uměle vyvolaný hladomor nebo systémy koncentračních táborů). Představovat si reálný socialismus jako nehybný neměnný blok, v němž se nemohl rozvinout žádný společenský proces bez vůle politbyra, by bylo mylné.

Jak stalinský komunismus tak hitlerovský fašismus přinesly neomezenou vládu státostrany, kult vůdce, absenci práva, teror, perzekuce, koncentrační tábory. Ideologicky se však lišily – např. v otázce soukromého vlastnictví. Nacisté šířili rasovou nenávist, zatímco komunisté projevovali třídní nenávist. Komunismus možná svedl více idealistů svým univerzalistickým nárokem, zatímco fašismus byl od počátku zřetelně partikularistický.

Jak fašismus tak komunismus jsou reakcí na krizi liberální demokracie po první světové válce. Obě hnutí se stavěla radikálně proti sobě a právě toto nepřátelství je navzájem posilovalo. Fašistické hnutí žilo z antikomunismu, komunistické hnutí z anti-fašismu. Ačkoli v určitých fázích historického vývoje obě vykazují strukturální podobnosti, neznamená to, že mezi ně lze klást automatické rovnítko.

Svádění autoritářského korporativismu

Ačkoli hlavní nebezpečí pro mladou českou demokracii vidí většina komentátorů v narůstajících preferencích komunistů, existuje ještě jedno nezanedbatelné riziko: korporativistické tendence. Kritika, že demokracii nelze redukovat na pouhou soutěž politických stran a je třeba ji nahradit novým způsobem zprostředkování zájmů, svádí vědomě či nevědomě ke korporativistickému řešení.

Propojení autoritářských režimů s korporativismem je velice časté. Takové případy známe ze Salazarova a Caetanova Portugalska, Dolfusova Rakouska, z Frankova Španělska i Mussoliniho Itálie. Volby politické reprezentace tam probíhaly ve volebních obvodech – vymezených nikoli teritoriálně, nýbrž korporačně: každý občan byl členem nějakého sdružení, jehož představitelé se stali členy zákonodárného orgánu.

Korporace v autoritářském režimu zajišťují, aby všechny společenské vrstvy byly v mocenských strukturách zastoupeny, podílely se v rámci možností na řízení autoritářského státu a nikdo z něj nebyl vyloučen. Tak se stalo s Salazarově Portugalsku, kdy se jedna ze dvou komor parlamentu skládala nikoli z politických stran, nýbrž z korporací sdružujících všechny společenské a profesní skupiny.

Demokracii je podle autoritářských korporativistů třeba odmítnout, protože způsobuje neomezenou nadvládu politických stran. Ty rozdělují národ a ohrožují národní identitu. Pramenem moci nejsou masy, nýbrž elita, jejíž povinností je lid vést a obětovat se pro něj. Princip zastupitelství postaveného na profesních, stavovských a hospodářských kritériích je podle nich úplnější než zastupitelství založené na politickém stranictví.

Obhájci korporativistických modelů, k nimž nemá tak daleko např. bývalý český prezident Václav Havel, rádi mluví o potřebě konsensu. Tvrdí, že politické elity by měly utopovat hroty sporů, měly by se přestat „hašteřit“ a měly by hledat spíše to, co spojuje, než to, co rozděljuje. Cílovou stanicí podobných úvah je však dříve či později „ideální“, korporativistický stát.

Autoritářský korporativismus je pro mladou českou demokracii nebezpečím neméně významným než komunistická nostalgie. Názor, že parlamenty jsou podvodem, protože vylučují elitu z poli-

tického života, bohužel slyšíme z médií v různých variantách. Daleko efektivnější pro zprostředkování zájmů by prý bylo profesní zastoupení a přímá demokracie. Ačkoli si to málokdo připouští, podobný korporativismus je typický pro autoritářské režimy.

Je nebezpečná dnešní KSČM?

Nabízí se otázka, jak velké nebezpečí pro mladou českou demokracii dnešní KSČM. Komunistická strana bohužel není okrajovou politickou silou s trvale klesajícím počtem příznivců, nýbrž je parlamentní stranou, která se ve volbách pravidelně umísťuje na třetím, podle současných průzkumů dokonce na druhém místě. Nezdá se, že by se tato situace měla střednědobě měnit.

Etablovanou pozici KSČM v české politice nelze vysvětlit výraznějším přijímáním komunistické ideologie v ČR v porovnání s jinými zeměmi střední a východní Evropy, protože nic takového sociologické průzkumy neukazují. Nelze to ani vysvětlit nedostatečným vyrovnáním se s komunistickou minulostí, protože česká společnost šla v této věci patrně dále než jiné postkomunistické země – viz zákon o protiprávnosti komunistického režimu či lustrační zákon.

Legitimizaci komunistů podpořila samotná změna režimu. Listopadová revoluce komunisty nezničila. Dialog kulatého stolu jim umožnil zachovat až do prvních svobodných voleb významné vládní a parlamentní pozice, vedoucí představitelé OF uznali legitimitu KSČ i s jejím názvem a vedením. V rámci dialogů u kulatého stolu se představitelé OF neodvážili vznést požadavek na rozpuštění či zákaz KSČ, což by byl krok spojený s řadou komplikací a vyhrocením situace.

Na rozdíl od jiných zemí střední a východní Evropy nedošlo v Československu ke změně názvu ani rozpuštění komunistické strany. Např. východoněmecká SED se přejmenovala na Stranu demokratického socialismu. Maďarští komunisté se přejmenovali na socialisty. Polská sjednocená dělnická strana se úplně rozpustila. Jen česká komunistická strana zůstává u starého názvu a zčásti i programu.

KSČM je správně považována za antisystémovou. Na počátku 90. let si mnozí mysleli, že prostor moderní levicové strany postupně obsadí sociální demokracie a komunistická strana zanik-

ne. To se však nestalo. V druhé polovině 90. let představitelé KSČM přitvrdili dokonce svou rétoriku vůči vládní koalici a celému polistopadovému režimu. Komunistická strana zůstává stranou extrémů.

Obava z návratu před listopad 1989 zřejmě není na místě, protože mezinárodní podmínky k nastolení nové diktatury jsou odlišné; chybí vnější garant takové změny režimu. Nic to však nemění na tom, že kdyby se KSČM dostala jednou do vlády (např. spolu s ČSSD), nastal by v naší zemi největší obrát doleva od listopadové revoluce a řada ekonomických, možná i politických svobod by byla okleštěna.

To, že u části ČSSD existuje snaha KSČM uznat za potenciálního koaličního partnera, je varovné. KSČM programově i na dále navazuje na učení Marxe a Engelse (někdy i na Lenina), byť se jej snaží přizpůsobit daným podmínkám. Komunisté navíc přestali odsuzovat vlastní minulost způsobem, který byl z taktických důvodů nutný krátce po listopadu 1989. Vstoupit s takovou stranou do vlády by bylo mimořádně neodpovědné.

Skoro všude tam, kde na Západě komunistické strany nezmizely (Francie) nebo se přejmenovaly (Itálie), byly nuceny opustit sovětský vzor a udělat tlustou čáru nad velkou částí své minulosti, zejména v oblasti ideologie a strategie. Nemluví už ani o revoluci ani budování socialismu. Snaží se přežít na levé straně demokratického politického spektra. Postavení KSČM je proto z hlediska zahraničního srovnání unikátní.

KSČM má v politickém systému ČR povahu antisystémové, neodpovědné opozice s nízkým koaličním potenciálem (nicméně s výrazným vyděračskou schopností). Přesto nemají požadavky po jejím zániku, které se čas od času objevují, příliš šance na úspěch. KSČ nebyla po listopadu zakázána, protože revoluce byla sametová. Komunisty je proto třeba porazit v demokratických volbách.

Závěr

Československo před listopadem nebyl totalitární, nýbrž autoritářský režim. Nelze dost dobře srovnávat husákovské Československo s masovým terorem ve stalinském SSSR nebo nacistickém

Německu. Normalizační režim vsadil na depolitizaci a z ní plynoucí apatii. Depolitizace, kdy režim vítal nečinnost, pociťovali mnozí občané jako úlevu od „rozporů“ předchozí éry.

Srovnání fašismu a komunismu je legitimní do určité míry. Existovaly různé typy fašismu a komunismu v čase a prostoru. Stalinský teror a hitlerovský teror jsou plně srovnatelné a představují ve svých důsledcích „dvouvaječná dvojčata“. Na druhé straně Československo či Polsko 80. let nedosáhlo krutosti komunistických režimů 50. let či doby nacismu. To je samozřejmě nijak neomlouvá; svobodné ani demokratické nebyly.

KSČM je jednou z mála komunistických stran střední a východní Evropy, která se nerozpustila ani nepřejmenovala. Její antisystémový charakter je zřejmý. Kdyby se jednou dostala do vlády např. spolu se sociální demokracií, odlišná mezinárodní situace (absence vnějšího garanta) by nebezpečí změny režimu poněkud tlumila. To však neznamená, že lze toto riziko podceňovat.

Nebezpečím neméně významným než komunistická nostalgie je pro mladou českou demokracii svádění korporativismu. Názor, že parlamenty jsou podvodem, protože vylučují elitu z politického života, bohužel slyšíme z médií v různých variantách. Daleko efektivnější pro zprostředkování zájmů by prý bylo profesní zastoupení a přímá demokracie. Ačkoli si to málokdo připouští, podobný korporativismus je typický pro autoritářské režimy.

V každé společnosti, včetně demokratických, existuje bohužel část lidí, kteří si neváží svobody. Touha žít v diktatuře buď proto, aby se na jejím výkonu podíleli, nebo – což je podivnější – aby se jí podrobili, je příčinou, bez níž by se nedal vysvětlit nástup a trvání nedemokratických režimů. Snažme se, aby takových lidí bylo co nejméně. Střežit svobodu a demokracii jako oko v hlavě je naší morální povinností.

Literatura:

- Arendtová, H.: Původ totalitarismu I, II, III: Praha, Oikoymenth 1996.
- Aron, R.: Demokracie a totalitarismus: Brno, Atlantis 1993.
- Balík, S. – Kubát, M.: Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů: Praha, Dokořán 2003.
- Courtois, J.: Černá kniha komunismu I, II: Praha – Litomyšl, Paseka 1999.
- Dahl, R.: Demokracie a její kritici: Praha, Victoria Publishing 1995.

- Fiala, P. (ed.): Politický extremismus a radikalismus v ČR: Brno, Masarykova univerzita 1998.
- Hayek, F. A. von: Cesta do otroctví: Brno, Barrister & Principal 2004.
- Klaus, V.: Občan a obrana jeho státu: Praha, CEP 2002.
- Mareš, M. – Fiala, P. – Holzer, J. – Pšeja, P.: Komunismus v ČR: Brno, Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav 1999.
- Nálevka, V.: Spřízněnost volbou – srovnání nacismu a bolševismu. In: Loužek, M. (ed.): Fenomén Stalin – náhoda, nebo nevyhnutelnost? Sborník textů CEP 26/2003, s. 11–20.
- Novák, M. (ed.): Komunismus a fašismus: Praha, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku 2002.
- Otáhal, M.: Opozice, moc a společnost 1969–1989: Praha, Ústav pro soudobé dějiny 1994.
- Popper, K.: Otevřená společnost a její nepřátelé I, II: Praha, Oikoymenth 1994.
- Sartori, G.: Teória demokracie: Bratislava, Archa 1993.
- Veber, V. – Cuhra, J. (eds.): Za svobodu a demokracii I. Odpor proti komunistické moci: Praha, Evropské hnutí v ČR 1999.
- Weigl, J.: Fenomén Stalin – zákonitost nekontrolované moci. In: Sborník CEP 26/2003, s. 35–39.

C

Přílohy

Překonejme minulost přítomností

Václav Klaus

Vážený vysocí ústavní činitelé, vážení hosté, vážení rozhlasoví posluchači a televizní diváci, dámy a pánové,

v dnešní den oslavujeme – a já věřím, že to jako důvod k oslavě celá naše země vnímá – již 86. výročí vzniku našeho novodobého státu. Je to oslava zcela mimořádné události, o jejíž dosažení naši předkové usilovali po dlouhá staletí naší národní nesamostatnosti. V letošním roce se sice nejedná o výročí kulaté, ale to mu na významu nijak neubírá. Jako každoročně nás vybízí ohlédnout se zpět a zkusit se poučit z minulé zkušenosti.

Výročí kulatější si připomeneme za několik dní. Bude jím patnácté výročí konce komunistického režimu, patnácté výročí nového zrodu svobody a demokracie v naší zemi. Za sebou máme již 15 let ničím a nikým neomezované plnohodnotné občanské svobody, široce založeného politického pluralismu a opravdové politické soutěže. *Již 15 let nás neovládá brutální moc stranických tajemníků, tajných policí, kádrováků a domovních důvěrníků. Již 15 let uplynulo od chvíle, kdy nás přestal ochuzovat svévolný, neefektivní, nikoho nemotivující a prosperitu nepřinášející systém byrokratického plánování a postátněné ekonomiky.* Před 15 lety byl zahájen proces odstraňování zákazů a příkazů komunistické éry, které tolik svazovaly naše životy. Naše země skončila i s podporováním různých, nejméně svobodných režimů ve světě, což nás tehdy diskreditovalo a uráželo.

Nemám v úmyslu použít dnešní sváteční večer k předložení nějaké originální interpretace toho, co se u nás před 15 lety stalo a už vůbec nemám v úmyslu poměřovat, jakou relativní zásluhu o to měli ti či oni jednotlivci, skupiny, instituce či země, ani jaká byla role sebedestrukčního charakteru bývalého režimu samotné-

ho v tom, že u nás komunismus skončil právě tehdy a právě tak. Na to nemůže existovat žádný autoritativní prezidentský názor. Tolik potřebnou interpretaci těchto událostí ponechme historikům, ale přejme si, abychom jejich zásadní díla o této době už konečně měli k dispozici.

Nechci hodnotit ani uplynulých patnáct, v mnohém unikátních a přelomových polistopadových let, protože na takové hodnocení máme příliš krátký časový odstup. Tato léta, tento náš bezprostřední včerejšek, stále ještě zůstávají neoddělitelnou součástí našeho dneška. Každý z nás jsme je prožili jinak a i proto mezi námi existuje mnoho různých, v mnohém soupeřících, v mnohém se ale doplňujících pravd o této mimořádné chvíli českých dějin. Na tyto své subjektivní pravdy máme každý z nás nárok. Neměly by ale být – zcela disproportionálním způsobem – založeny na frustraci těch z nás, kteří si mysleli, že stačí zrušit nejviditelnější instituce minulého režimu a pak všechno půjde jako po másle. Neměly by také být založeny převážně na pocitech osobních selhání či neúspěchů těch, kterým se v tomto období dařilo méně než očekávali. Neměly by se příliš opírat o závist, že někdo uspěl více než někdo jiný. Neměly by zapomínat na dědictví, které jsme půl stoletím nesvobody a neefektivního hospodaření dostali do vínku. Pokud by v našem ohlédnutí se zpět převážily argumenty tohoto typu, uplynulých 15 let bychom nepochopili.

Vůči éře předvčerejší, vůči éře komunismu, už ale určitý odstup máme, nebo bychom mít měli. Proto se mnozí z nás zamýšlejí nad tím, proč se s touto, dnes již – mimo veškerou pochybnost – definitivně ukončenou kapitolou našich dějin neumíme dostatečně vyrovnat či vypořádat. Ptáme se, proč u řady našich spoluobčanů přetrvává pocit, že jsme se s komunismem nevyrovnali? Proč se neumíme shodnout ani na tom, co onen, často používaný obrat „vyrovnat se s minulostí“ vlastně znamená?

V této době se děly mnohé strašné věci a navíc se – kromě těch „strašných“ věcí s velkým S – dělo i to, že byl každodenně, a vlastně po celý svůj život, nesmírně ponižován a degradován i ten, kterému se žádné, na první pohled strašné věci nedály. Týkalo se to všech, i když byly osudy jednotlivců i míra jejich podílení se na vzniku a přetrvávání tohoto režimu diametrálně rozdílné. *Ti, kteří komunistickému režimu za cenu nesmírných osobních obětí*

otevřeně vzdorovali, požívají dnes v naší zemi skutečnou a zaslouženou úctu a je naší povinností nedopustit jakékoli znevažování jejich činů a postojů. Ani teď, ani kdykoli v budoucnu. Právě tito lidé jsou nejvíce ze všech citliví na jakékoli zlehčování či omlouvání toho, co se u nás téměř půl století dělo.

I když chci právě toto zdůraznit velmi silně, *nemyslím si, že naši dnešní i zítřejší svobodu ochrání zrcadlový opak tohoto zlehčování, této bagatelizace, kterým jsou silácká slova či levná gesta vůči minulosti.* Před jejím opakováním nás ochrání jedině důsledné pochopení toho, co se tehdy stalo, a zejména toho, jak k tomu – navzdory veškeré politické a civilizační kultivovanosti naší země – mohlo dojít. Měli bychom se umět vyrovnat těch chyb, těch podcenění, těch nedůsledností, toho sebeuspokojení, že se nic nemůže stát, které ve svém souhrnu vznik takového režimu umožnily. Měli bychom se soustředit na budování demokratického, ale současně fungujícího, stabilního a prosperujícího státu. Takového, ve kterém obnovení jakékoli formy totality a pošlapávání práv člověka nemůže mít sebemenší šanci.

Míra naší dnešní oddanosti svobodě a demokracii se nedá měřit podle síly hlasu a podle míry emocí, s jakými někteří z nás dnes, kdy už nic neriskují, umí odsuzovat minulé bezpráví. *Nedělejme dnes hrdiny a nebudme dnes nepřiměřeně absolutističtí a fundamentalističtí.* Nevypadá to věrohodně. Přestaňme se tvářit tak, že by člověk měl za všechny své názory či postoje nést černé znamení po celý zbytek svého života.

Říkám-li toto, není to z mé strany výzvou k ospravedlňování toho, co se stalo, protože mnohé omluvitelné není a nikdy nebude. Není to také výzvou k omlouvání lidských selhání nebo ke smířování se se zlem a s jeho původci a vykonavateli. Není to výzvou k pasivní smířlivosti. *Je to výzvou ke smíření se s námi samými, ke smíření se s naší vlastní minulostí.* Potřebujeme to ne kvůli minulosti, ale kvůli naší přítomnosti a hlavně budoucnosti. Nebudeme-li schopni smířit se se svou vlastní minulostí, nesmíříme se ani s dneškem, ani se zítřkem. Nesmíříme se tak ani se sebou samými. Naše dnešní neuróza bude přetrvávat. Bude nás brzdit, bude nás oslabovat. A právě to je hrozba, které v dnešním, mi-

mořádně náročném – a mnohé pevné body minulosti popírajícím – světě musíme čelit.

Přemýšlejme o tom. Přemýšlejme o tom všichni. Nechtě o tom přemýšlejí i ti, kteří dlouhá léta ke všemu jen pasivně mlčeli. Nechtě o tom přemýšlejí i ti, kteří si v těchto letech naivně mysleli, že spoluvytvářejí nejlepší z možných světů. Nechtě o tom takto přemýšlejí i ti, kteří na své postoje v minulosti nejvíce dopláceli. Nechtě o tom přemýšlejí i mladí lidé, kteří minulou dobu nezažili a kterých mezi námi stále přibývá. Letošní patnácté výročí zrodu svobodné éry naší země je pro takové přemýšlení mimořádně vhodnou příležitostí.

Vladislavský sál Pražského hradu, 28. října 2004

Patnácté výročí vzniku Konfederace politických vězňů

Václav Klaus

Dámy a pánové, milí přátelé,

Jsem velmi rád, že jste se rozhodli uspořádat své letošní setkání právě na Pražském hradě a děkuji Vám také za to, že jste mě na něj pozvali. Je pro mne – každoročně – velikým potěšením setkat se s Vámi, setkat se s lidmi, kteří toho tolik prožili, s lidmi kteří tolik vytrpěli a kteří jsou nám – sebou samými a svým chováním – nejen stálou připomínkou tragické minulosti, na kterou nesmíme nikdy zapomenout, ale i příkladem životní síly a optimismu.

Vidím kolem sebe tváře, které mnohé pamatují. Vidím tváře, které pamatují historii naší země během velké části dvacátého století. Které pamatují století, ve kterém obyvatelé naší země zažili mnohé křivdy, mnohé nespravedlnosti, mnoho bolesti a mnohá utrpení. Vy jste – na vlastní kůži – poznali všechny dějinné pohyby této epochy, včetně pohybů zpět, tedy pryč od demokracie a od respektu k lidské důstojnosti.

Tyto poznatky by zůstali nesmyslným traumatem, pokud by z nich člověk nevyvodil nějaký závěr a nějakou zkušenost. A právě Vy jste pro mne příkladem lidí, kteří tuto zkušenost vyvodili a kteří jsou schopni a ochotni ji předat dál. Předat dál své svědectví o ceně svobody a o tom, jak – často nenápadně – začíná její ohrožení. Už tím, že se zde scházíte a že i dnes žijete jako angažující se společenství, které o sobě dává vědět, tímto příkladem pro naši zemi zůstáváte.

Je Vás tu mnoho, kteří jste se stali obětmi nelidského totalitního režimu a kteří byli terčem jeho zvůle. Kdo jiný lépe než Vy je schopen vysvětlit, kam až mohou věci dojít, když začneme upřednostňovat vnučování jakkoli vznešeně a jakkoli lákavě znějícího dobra před svobodou? Kdo ví lépe než Vy, kam až jsou někteří lidé

schopni zajít, aby prosadili svou moc a svou scestnou představu o uspořádání společnosti a světa?

Je tu mezi námi mnoho takových, kteří se s pošlapáváním lidské svobody nesmířili, kteří proti němu aktivně zvedli svůj hlas a na které dopadla represe totalitního režimu o to silněji. Tito lidé nebyli pouhými pasivními či náhodnými oběťmi. Byli skutečnými bojovníky za svobodu a byli ochotni mnohé riskovat. Toho jsem si velmi dobře vědom a měli by to vědět všichni.

Dnes lidé neriskují skoro nic a o malé hrdiny proto není nouze. Dnes slyšíme mnoho siláckých výroků od těch, kterým nic nehrozí. Ti by se od Vás měli učit úctě ke znovunabyté svobodě a respektu ke svobodě druhého. My všichni bychom se od Vás měli učit, co znamená občanská odvaha a aktivita, co znamená láska k vlasti.

Pro mnohé z Vás přišlo obnovení svobody a demokracie v naší zemi pozdě. Mnozí z Vašich řad se dnešní doby nedočkali. Mnozí z Vás ji zažíváte na sklonku života. Mnozí možná někdy pocítujete i rozčarování z toho, že boj za ideály a hodnoty, pro něž jste riskovali a pro něž jste trpěli, není dobojován. Že se postoje a názory, které umožnily totalitu, v nejrůznějších převlecích a ve zdánlivě módním balení stále vracují.

Proto je dobře, že se setkáváte, proto je dobře, že jste slyšet, proto je dobře, že jste tady. Jsem moc rád, že jste posilou nejen sobě navzájem, ale nám všem, všem, kterým o demokracii a svobodu v naší zemi skutečně jde.

Přeji Vašemu letošnímu setkání hodně úspěchů, mnoho moudrých myšlenek a dobrý pocit ze shledání s přáteli.

Děkuji Vám, že jste takoví, jací jste.

Pražský hrad, 16. 11. 2004

Jubilejní patnácté výročí – usilujme o pozitivní dnešek

Václav Klaus

Přesně před patnácti lety začala naše sametová revoluce. Přesně před patnácti lety nastal onen historický okamžik, kdy se – s nečekanou rychlostí a s evidentní absencí vůle i schopnosti se bránit – *zhroutil tehdejší komunistický režim* a spolu s ním skončil totalitní systém, který u nás přetrval více než čtyři desetiletí.

V tomto sále jsou přítomni pamětníci i aktivní účastníci tehdejší chvíle a proto se – k ní samotné – nemusím vracet. Dnes už je jasné snad všem, že i u nás v listopadu 1989 *šlo o vyvrcholení delší dobu probíhajícího procesu*, na kterém se podílely a ke kterému různou měrou přispěly aktivity různých skupin občanů naší země i události kolem nás. *Že nešlo o izolovaný, náhodný jev.*

Spontánní a mimořádně odvážné vystoupení pražských studentů a na něj navazující brutalita následného policejního zásahu se staly onou pomyslnou zápalkou, která v krátké době uvedla do pohybu celou naši zemi. Bylo na co navázat. Několik let trvajících gorbačovská perestrojka, několik měsíců fungující polská vláda, vytvořená na bázi walesovské Solidarity, několik dní rozbouřená berlínská zeď, v naší zemi narůstající veřejné projevy občanského nesouhlasu a sílící aktivity různých disidentských skupin, stejně jako ony sice nedůrazné a příliš opatrné posuny druhé poloviny osmdesátých let, byly základem, který umožnil, aby z oné zápalky vyšlehl mocný plamen. Komunismus u nás již v té době postrádal jakoukoli výraznější podporu a nakonec zeslábla i jeho schopnost své vlastní obrany. Proto stačila vhodná kombinace domácích a zahraničních událostí a tlaků k tomu, aby skončil.

Toto všechno je poměrně známé a proto bych chtěl zdůraznit něco jiného. Jakkoli si to můžeme chtít nepřát, jakkoli před tím můžeme přivírat oči, jakkoli je nám to nemilé, vždy v minulosti

platilo a i dnes platí, že česká historie a česká identita byly a jsou těsně propojeny. Nedaly se a nedají se oddělit. *Komunismus nese smazatelnou součást naší národní historie bohužel byl a proto tvořil – a tvoří i dnes – část naší současné identity.* Tvářit se, že tomu tak není, je bláhové a neměli bychom to dělat. To bychom přistoupili na dáblské pokoušení Goethovo Mefista, který se nás snažil přesvědčit, že „minulost je bezvýznamná a jako by ani nikdy nebyla“. Minulost ale bezvýznamná není a nebude.

Nebylo by nic horšího než začít vytvářet – jak u nás bývá zvykem – nové mýty a minulost uměle zkrášlovat. Mám strach, že to někteří z nás znovu a znovu dělají. *Jak tyto jejich pokusy minulost přikrášlovat, tak i některá dnešní, tolik módní a tolik aplaudovaná silácká a zjednodušující slova, jsou podivnou snahou přepsat historii.* Jsou snahou vytvořit historii jinou. Jsou snahou – řady z nás – definovat se jako věční rebelové a hrdinové. Jsou snahou chápat komunistickou éru jako pouhou aberaci, jako téměř nepochopitelnou zvláštnost a výchylku, jako – běžnými pohledy – nevysvětlitelnou událost, jako jakousi vně nás vzniklou pohromu, kterou jsme si nezasloužili a kterou jsme nikdo z nás nezpůsobili.

Tak tomu nebylo. Vznik této éry byl logickým důsledkem celé řady předcházejících kroků a událostí. Byl důsledkem ideologického kvasu konce devatenáctého a začátku dvacátého století, z něhož vyplynulo, že bylo tehdy nakročeno chybným směrem. Byl jedním z variant oné ortegovské „vzpourey davů“, organizované a vedené těmi, kteří se do role vůdců těchto davů sami postavili, kteří chtěli moc, kteří sami sebe považovali za předvoj lidstva, kteří chtěli být avantgardou lepších zítřků, kteří nevěřili v člověka, ale v abstraktní ideje, jimž člověk měl být podřízen a obětován.

Nedopustme, abychom se navěky rozdělili na skupiny s diametrálně odlišnou pamětí. *Nedopustme, abychom se rozdělili buď na jen-viničky a nebo na jen-oběti této éry.* Na nedávném frankfurtském knižním veletrhu s podobnou myšlenkou vzbudil pozornost maďarský spisovatel Peter Esterházy, když varoval, abychom před nepravdu jen-vrahů („Nur-Mörders“) nestavěli nepravdu jen-obětí („Nur-Opfers“). To bychom si svět opravdu strašně zjednodušovali. Nedopustme ale ani to, aby byli za jediné skutečné odpůrce tehdejšího režimu a za jeho hlavní oběti pova-

žováni jenom ti, kteří o tom později uměli napsat paměti či knihu nebo o nichž byla taková kniha napsána. Bezejmenných odpůrců a bezejmenných obětí ze všech vrstev naší společnosti bylo daleko více.

Jsem přesvědčen o tom, že se s touto, již patnáct let neexistující érou nejlépe vyrovnáme pozitivním dneškem, tedy vytvořením takové společnosti, která vznik nových režimů tohoto typu nemožná. Naše vlastní minulost by nám v tomto smyslu měla být jasným mementem.

K vytváření pozitivního dneška vede řada cest, které jsou i zde, v parlamentu, dnes a denně konstruovány a rekonstruovány. Nesmíme dopustit, aby byl při všech těchto rekonstrukcích znovu překlápěn vztah občana a státu ve prospěch státu a v neprospěch občana. Nesmíme znovu narušit důležitý vztah mezi výkonem (či zásluhou) a odměnou ve směru odměna bez výkonu. Nesmíme znovu začít vytvářet nedůvěru v demokracii, protože to přímo znamená vybidnutí k hledání důvěry v něco jiného. Nesmíme vytvářet nejistotu vůči spoléhání se na standardní, osvědčené instituce, protože to vede k obrácení se na nebezpečně jednoduchá řešení, nabízená vždy přítomnými zachránci a spasiteli.

Poslední týdny a měsíce novou vlnu nedůvěry a nejistoty v některé důležité instituce naší země bohužel přinesly a já bych – i na tomto místě a právě v tento den – chtěl apelovat na všechny, kteří jsme v tomto sále, stejně jako na všechny ty, kteří nás slyší, abychom se toho vyvarovali. Zodpovědně rozhodujme, co a kolik máme obětovat z lidské svobody a z nedotknutelnosti lidského soukromí ve prospěch aktuálních, byť sebelepšími úmysly vedených, politických požadavků.

Sešmáctý listopad je dnes státním svátkem, je dnem boje za svobodu a demokracii. Je svátkem i proto, že ani dnes není svoboda samozřejmostí a že samozřejmostí nikdy nebude. Je také připomenutím toho, že se z ní mnozí z nás a z našich předků těšit nemohli a proto i jim a jejich nelehkým životním osudům musí patřit naše dnešní vzpomínka.

Dnes, i díky 17. listopadu 1989, žijeme ve svobodě a ve stabilizované demokracii a proto je každý z nás strůjcem svého vlastního štěstí v takové míře, jak tomu nikdy v minulosti nebylo.

Nečekejme proto, že by problémy našeho současného života mohly být vyřešeny bez našeho vlastního přičinění nějakým novým revolučním zvratem, založeným na pokusu o uskutečnění těch či oněch idealizovaných představ. Žádný nový revoluční zvrat už nepřijde a ani ho nepotřebujeme. Potřebujeme co nejlépe žít, pracovat, tvořit, realizovat se v dnešním systému. Potřebujeme aktivní a autentické občanství každého z nás. Jedině to přinese dobrý výsledek.

Projev k 17. listopadu 2004, Parlament ČR, 17. 11. 2004

cep
CENTRUM

PRO EKONOMIKU A POLITIKU

CEP je českým institutem pro ekonomická a politická studia založeným na podzim roku 1998 jako občanské sdružení.

Cílem CEPu je šíření idejí svobodné společnosti a tržního hospodářství a podpora myšlenek velkých osobností liberálního myšlení.

V čele CEPu stojí správní rada, kterou tvoří Václav Klaus, Jiří Weigl a Karel Steigerwald.

Centrum pro ekonomiku a politiku je subjektem nezávislým na politických stranách a nehodlá být od politických stran přímo či nepřímo podporováno.

Kontakt:

Centrum pro ekonomiku a politiku

Politických vězňů 10
110 00 Praha 1

tel. a fax: 222 192 406
e-mail: cep@iol.cz
www.cepin.cz

č. účtu: 19-2304260257/0100
IČO: 68402091

My a budoucnost

V blízké budoucnosti se pro firmy stane jedinou trvalou jistotou neustálá změna celkového okolí, ve kterém vyvíjejí své aktivity. Životaschopná firma se pak bude vyznačovat zejména ochotou a dovedností na tyto změny reagovat a efektivně je zvládat.

Skupina NEWTON disponuje potřebným know-how vztahujícím se k vnitřním systémovým změnám podnikatelských subjektů, po jejichž implementaci se nejen zrychlí a zefektivní jejich reakce na vnější změny, ale především si rozvinou kvalitativně lepší schopnost produkce hodnot pro zákazníky.

- Akvizice podniků včetně jejich následného řízení a správy
- Revitalizace a restrukturalizace podniků
- Reengineering podnikových procesů
- Řízení likvidity a řízení devizových transakcí
- Oceňování a finanční analýzy podniků
- Zavádění efektivních systémů řízení lidských zdrojů
- Koučování k realizaci změn firemních systémů
- Poradenství a vzdělávání
- Tvorba znalostních databází
- Zpracování, archivace a analýzy informací

NEWTON Group
Politických vězňů 10, 110 00 Praha 1
tel.: 222 192 111, fax: 222 192 592
e-mail: newton-group@newton.cz
www.newton.cz